

Sakrala ortnamn av förkristen nordisk typ i de nordliga delarna av Norge och Sverige

Ett försök till översikt

Av Eva Nyman

Namn och bygd 110 (2022), 13–60.

Eva Nyman, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University. Sacral place-names of pre-Christian Nordic type in the northern parts of Norway and Sweden. An attempt at an overview.

Abstract

In this article, the author seeks to outline an overall picture of the sacral place-names of pre-Christian Nordic (North Germanic) type in the northern parts of Norway and Sweden. She first deals with the theophoric names that appear there and discusses which deities are represented in these names. Furthermore, she addresses names that contain or may contain a word for ‘holy place’ or ‘cult place’. Finally, she discusses names containing a word for ‘holy’ or ‘sanctity’. The overview that the article wants to give is intended to offer comparative material for a discussion of Sami sacral place-names in Scandinavia. However, a summary overview of these is still a desideratum.

Keywords: onomastics, North Germanic pre-Christian sacral place-names, northern Norway, northern Sweden.

Inledning

Avsikten med denna uppsats är att ge en översikt över de sakrala ortnamnen av förkristen typ inom företrädesvis de nordligast belägna delarna av det av gammalt germanska språkområdet i Norden. Detta innebär att huvudsakligen norska och svenska namn kommer att diskuteras. Föreliggande översikt är avsedd att erbjuda ett jämförelsematerial vid en diskussion av samiska sakrala ortnamn i Skandinavien, men ännu saknas en sammanfattande översikt över dessa.¹

¹ Uppsatsen bygger på ett föredrag, Sacred place-names within the Germanic language area in Scandinavia, som hölls på symposiet Sacred place-names in Sámi landscapes, 21–22 november 2019 i Tromsø. Föredraget var avsett som ett komplement till diskussionen av det egentliga symposietemat, samiska sakrala ortnamn. I uppsatsen diskuterar jag nästan enbart namn av nordisk (= nordgermansk) härkomst. »Sakralt namn» står i denna uppsats för »förkristet sakralt namn av nordgermansk härkomst», då intet annat sägs.

Översikten i uppsatsen bygger i hög grad på arbeten av Per Vikstrand, den person som i senare tid gjort mest för att lyfta fram de sakrala ortnamnen i ljuset. En utmärkt grund för Norges del utgör NG och Magnus Olsens arbeten, främst Hedenske kultminder i norske stedsnavne (Olsen 1915). Olsens intresse koncentrerar sig dock till de sakralnamnsrika centrala delarna av Norge, och han berör ganska flyktigt Norge norr om Trøndelag.

Sakrala namn är med Per Vikstrand sådana namn som innehåller element med sakral lexikalisk betydelse. »Sakrale O[rtsnamn] kann man als Namen beschreiben, die Elemente enthalten, die sich in ihrer gewöhnlichen (lexikalischen) Bedeutung direkt auf relig[iöse] Vorstellungen, Plätze oder Anlagen mit einer betont relig[iösen] Funktion beziehen.» (Vikstrand 2004 s. 167). I denna uppsats kommer jag bara att dryfta förkristna namn, men det relevanta ortnamnsmateriale är likväl ganska stort. Enligt Jørn Sandnes (1992 s. 16) finns det »et halvt tusen» förkristna, sakrala ortnamn i Norge, och enligt NSL (s. 35) finns i landet mellan 500 och 600 gårdnamn som vittnar om förkristen kult. Botolv Helleland (2002 s. 57) misstänker dock, att 500 namn kommer att visa sig vara en alltför hög siffra. Enligt Helleland skulle vidare Per Vikstrand räkna med »nokre hundre» sakrala ortnamn i Sverige. Aino Naert (1991 s. 258) anser beträffande Finland, att det är osannolikt att forskningen kommer att finna några säkra exempel på ortnamn som berättar om »heden nordisk religion». På sydsandinaviskt (= gammalt danskt) område räknar Bente Holmberg (2003 s. 46) med att det sannolikt inte finns mer än 150 namn (för en karta över ett urval av de sydskanadinaviska sakrala namnen, se Kousgård Sørensen 1992).

I Sverige uppträder de förkristna sakrala namnen inte längre norrut än i landets geografiska mitt, »Mellannorrland». Närmare bestämt finns de nordligaste namnen i södra Ångermanland samt i Storsjöområdet i Jämtland (Brink 1990a, Edlund 1995 s. 318). På andra sidan Kölen, i det norska Trøndelag, är motsvarande namn någorlunda fylligt representerade. De fylligare förekomsterna sträcker sig på den norska sidan längre norrut än i Sverige, och sakrala namn av olika typer finns i båda Trøndelagsfylkena, men den sakrala ortnamnskatten i Sør-Trøndelag är rikare än den i Nord-Trøndelag. Emellertid förekommer sakrala namn glest spridda längs den norska kusten så långt norrut som i Troms fylke, och möjligen finns också något exempel i Finnmark. Namn av detta slag är dock sällsynta i de nordligare delarna av Norge, och de är knutna till kusten (se härtill Olsen 1915 passim; för en karta över norska fylken och svenska landskap se fig. 1).²

² I denna uppsats lokaliseras de svenska ortnamnen normalt med angivande av socken (sn), härad (hd) och landskap. När det gäller de norska ortnamnen, har jag av praktiska skäl valt att helt följa NG:s lokalisering till sogn (sn), herred (hd) och amt. NG:s former av gård-, socken- och häradsnamnen används i regel, men om något av dessa namn numera har en annan språklig

1. En tydlig grupp utgör de teofora namnen, d.v.s. de som i förleden innehåller namnet på en gudom eller en beteckning för gudar eller gudinnor.
2. Vidare finns det en grupp ortnamn som innehåller ett ord för 'helig plats' eller 'kultplats'. Ett klart exempel är ortnamnen av typen no. *Ve*, sv. *Vi*, (*Vē*, *Vä*), som är bildade till ordet fvn. *vé*, runsv. *vi*, som otvivelaktigt betyder 'helig plats'. Det finns ett flertal problematiska och omdiskuterade ortnamnelement inom denna grupp.
3. En tämligen tydlig grupp namn innehåller ett ord för 'helig' (eller 'helgd') i bestämningsleden.

Naturligtvis kan bägge lederna i ett sammansatt namn ha sakral innebörd, som t.ex. *Odensvi* (SOL s. 248) eller *Hellvi* (de ecclesia Helghawie 1277 avskr., SOL s. 125 f.).

Teofora namn

De teofora namnen innehåller namnet på en gudom, som t.ex. *Oden* i det svenska *Odensåker*, eller en beteckning för en eller flera gudomar, som t.ex. fvn. (och motsvarande) *goð*, *guð* n. pl. 'gudakollektiv' e.d. i den vitt spridda typen *Gudum*, *Gudme*, *Gudhem* o.d., företrädd i Danmark, Norge och Sverige (se SOL s. 106 art. Gudhem, Vikstrand 2017). Enligt Vikstrand (2002 s. 123, 2004 s. 167) ger de teofora ortnamnen en ganska pålitlig bild av vilka gudomar som var relevanta i de germanskspråkiga områdena i Skandinavien under järnåldern. De gudomar, vilkas namn uppträder i de sakrala ortnamnen, är till största delen sådana som är kända från de fornvästnordiska litterära källorna, såsom edda- och skaldediktning. De därifrån kända manliga gudarna Óðinn, Þórr, Freyr, Ullr, Týr och förmodligen Baldr är mer eller mindre väl representerade i nordiska ortnamn. Att (den manlige) guden Njörðr är företrädd i ortnamn är högst sannolikt, men frågan är i vilka. Vad beträffar främst de svenska ortnamn, som tolkats som innehållande ett gudomsnamn *Njörðh/Njærðh*, har det diskuterats, huruvida det är fråga om den från norröna källor kände guden Njörðr eller den gudinna Nerthus, som är känd genom den romerske historikern Tacitus. Frågan kan inte avgöras på språkvetenskaplig grund (se nedan). Traditionellt har man vidare räknat med att åtminstone två gudinnor, Frigg och framför allt Freyja, är representerade bland ortnamnen. På senare tid har emellertid Lennart Elmevik bestämt hävdad att Freyja är högst osäkert styrkt i norska ortnamn (Elmevik 2003b, 2005) samt att inga gudinnenamn alls uppträder i det svenska ortnamnsförrådet (se sammanfattande Elmevik 2012 m. hänv.; se vidare nedan).

Oden

I den norröna mytologin, sådan vi möter den hos Snorre, är Oden (*Óðinn*, gen. *Óðins*) huvudguden, han kallas *Alföðr*, 'allfader', han är äldst, högst och mäktigast (Vikstrand 2002 s. 124, 2004 s. 169). Ett sådant intryck av Odens ställning bland gudarna ger emellertid enligt Vikstrand endast ortnamn i de södra delarna av Skandinavien. I dessa sydliga delar avser ortnamn innehållande Odens namn ofta platser som var centrala under järnåldern.

I det danska *Odense* (Odansue ca 1075 avskr., DSt s. 218) är Odens namn sammansatt med fdan. *wæ* 'helig plats', motsvarande fvn. *vé*, runsv. *vi* n. Formellt identiska är t.ex. de danska *Oddense* (Otthensæ 1479, DSt s. 218) och *Vojens* (Wodens 1421, Odensz 1501, DSt s. 338). Enligt Per Vikstrand (2002 s. 124) var Odens ställning inte lika framträdande längre norrut i Skandinavien. I det ortnamnsmaterial från Mälardalskapen i Sverige som Vikstrand undersökt, överskuggas Oden av Ull och framför allt av Tor. På liknande sätt förhåller det sig i Norge, där ortnamnsmaterial inte stämmer med bilden av Oden som huvudguden (se Olsen 1915 s. 73 ff.). Det har föreslagits att Odenskulten skulle vara relativt ung i Norden och ha spritts söderifrån, med påföljd att såväl kult som ortnamn vore av yngre datum i de nordligare delarna av Skandinavien (se Vikstrand 2001 s. 134 ff., 2002 s. 124 f.). Vikstrand betonar dock, att de ortnamn som innehåller Odens namn framstår som ålderdomliga även i Mälardalskapen, och enligt hans mening stödjer ortnamnen inte tesen att Odenskulten skulle vara jämförelsevis ung. Vikstrand menar att förklaringen till den bristande överensstämmelsen mellan å ena sidan norröna litterära källor såsom skaldediktningen och å andra sidan det nämnda ortnamnsmaterial kunde vara den, att guden Oden vuxit i betydelse under den sena järnåldern. Det skandinaviska ortnamnsmaterial skulle därmed vara för gammalt för att återspegla denna Odens ökade betydelse. En annan förklaring kunde enligt Vikstrand (2002 s. 125) vara den, att den aristokratiske gudens betydelse har överbetonats av skalderna, som ju verkade i en aristokratisk omgivning.

Ortnamn innehållande Odens namn finns spridda över största delen av det gamla germanska språkområdet i Skandinavien, även om de förekommer glest i de nordligare delarna av detta område. I Sverige är det nordligaste namnet *Odensala* (i Odhinsal 1410) i Brunflo sn i centrala Jämtland. Efterleden i detta namn är enligt SOL (s. 18 art. al, 247 f. art. Odensala) troligen fvn. *salr* m., ursprungligen 'byggnad med ett rum', här kanske snarare '(fest)hall', men även ett ortnamnelement **al* är tänkbart (se för *Odensala* Vikstrand 1993 s. 56, Nyman 2014 s. 194 ff. med karta s. 195). Se vidare om **al* och *sal* nedan.

I Norge uppträder det nordligaste med *Oden* sammansatta ortnamnet vid Beitstadfjorden, en nordlig utlöpare av Trondheimsfjorden. Där utgör det försvunna bygdenamnet **Óðins(s)alr* (i *Odenssall* 1345, Sandnes 1969 s. 63 ff.,

jfr NG 14 s. 286, 290 med felaktig lokalisering) ett motstycke till det jämtska *Odensala* (se Vikstrand 1993 s. 56 m. hänv.). I området strax söder om Trondheimsfjorden ingår Odens namn i två gårdnamn på fvn. *-vin* f. 'äng, betesmark', *Onsøien* (Onsøya) (pa Otthensø 1520[–21], NRJ 2 s. 153, Odennseo, Odensøy Cap. 1559, NG 14 s. 323) i Byneset sn och hd, och *Onsøien* (Onsøya) (af nørdrå Odinsyn, af Odinsyn, af sydra Odinsyn 1430-tal, AB s. 57, NG 14 s. 315) i Buviken (Buvika) sn och hd. Ett stycke längre söderut, i Orkladalen, har det funnits ytterligare ett formellt identiskt namn, belagt som *Odensøn Cap.* (NG 14 s. 164). För efterledens utveckling i de tre *-vin*-namnen, se Jansson 1951 (s. 213 ff., 362, 376).

Tor

Ortnamn med guden Tors (fvn. *Þórr*, gen. *Þórs*) namn i förleden finns spridda över större delen av det gamla germanska språkområdet i Norden. I Sverige rör det sig ofta om namn på centrala och viktiga platser, namn som kommit att bevaras som sockennamn och i något fall som häradsnamn, såsom *Torsåker* och *Torstuna* (SOL s. 335 f., Vikstrand 2002 s. 124). Enligt Magnus Olsen (1915 s. 66) är ortnamn med förleden *Tors-* ganska jämnt fördelade över de södra och centrala delarna av Norge, men ortnamn som visar på Torskult skulle enligt Olsen inte uppträda norr om Nordmøre. Exempelen från Nordmøre, *Torset* i Rindalen (Rindal) sn och hd (Torsætes [gen.] 1504, DN 1 s. 729, pa Torsed 1520[–21] NRJ 2 s. 61, Torsett 1559, NG 13 s. 428, 472), respektive *Torset* i Aure sn och hd (af nørdrå thorsætre 1440-tal, AB s. 65, NG 13 s. 433, 472), förefaller dock ej helt säkra. I NG (13 s. 428, 433) har de båda namnen i första hand tolkats som sammansatta med personnamn, och en sakral tolkning framförs i NG (13 s. 472) endast som en möjlighet. I det sydligare grannfylket Sogn og Fjordane finns vidare ett *Torsæter* (J. þorfætre³ före 1381, BK s. 76, NG 12 s. 273) i Holmedal sn, Ytre Holmedal hd. Säkrare förefaller *Totland* (i. þothlandí före 1381, BK s. 18, NG 12 s. 423) i Rugsund sn, Daviken (Davik) hd. Den tidiga övergången av *sl* till *tl* i ursprungligt **Þorsland* uppvisas i flera parallella fall, och den grava accenten pekar på att tvåstavigheten är gammal (NG 12 s. 423). Vidare finns i Sogn og Fjordane ett *Torsnes* (paa Torness 1522, NRJ 3 s. 410, Tosnes 1567, NG 12 s. 141 m. hänv.) i Tjugum sn, Balestrand hd, (NG 12 s. 141 m. hänv.). Det bedöms i NG som teofort.

Detta för in på ett intressant namn i Troms, *Torsnes* (Thorþnes 1614, NG 17 s. 81) i Hillesø (Hillesøy) hd. I NG 17 (s. 81 f.) nämns, att det finns teofora *Torsnes*-lokaler i Norge samt att platsen har ett gott läge. Att det på denna plats skulle röra sig om ett gammalt, teofort **Þorsnes*, framstår enligt NG dock som

³ I utgåvan är namnets första r ett r rotunda, som här ej kan återges.

högst osäkert, och att namnet återgår på ett **Dórisnes* till mansnamnet *Dórir* anses sannolikare. Emellertid får idén ett visst stöd av att inte helt få andra namn på *-nes* 'udde'⁴ längs Atlankusten med större säkerhet kan förklaras som sakrala, i vissa fall teofora. Sett »i ett vidare europeiskt perspektiv» är enligt Per Vikstrand (2001 s. 86 m. hänv.) näs och uddar som heliga platser inget ovanligt fenomen. »Ett känt exempel är det isländska *Pórsnes*, bekant från Eyrbyggja saga, och i Sverige uppträder en rad namn på *-näs* med sakral ytstruktur, såsom *Torsnäs*, *Vinäs* och *Ullnäs*.» Se även NG 1 s. 275, Rygh 1901 s. 260 f., 270 f., BØ 14 s. 137 m. hänv., Helleland 2002 s. 83 ff.; jfr nedan om *Helnes*, *Balsnes* och *Ulsnes*.

Alltnog, för att finna ett ovedersägligen sakralt namn som *Torshov* < **Dors-hof*, får man söka sig än längre söderut, till trakten av Mjosa och Randsfjorden (se NG 3 s. 84, 108, 4:2 s. 122).

I Sverige är sockennamnet *Torsåker* (De Thorsakir 1314 avskr. 1344, de Thorsaker 1345, SOVn 2 s. 56) i Ångermanland det nordligaste ortnamn, som säkert innehåller gudanamnet. I socknens centralbygd finns vidare såväl ett *Hov* som ett *Harv* (< **Hargh-*, se nedan). Vidare är ett försvunnet *Torsåker* sent belagt från Ångermanlands sydliga grannlandskap Medelpad (se vidare Nyman 2014 s. 181 f., 196 m. hänv.).⁵ Flera formellt identiska namn finns längre söderut i Sverige samt i Danmark. De är sammansatta med *åker* (fvn. *akr*), syftande på något slags helig åker.⁶

Magnus Olsen (1915 s. 66 f.) har gjort iakttagelsen, att norska ortnamn som innehåller gudanamnen *Tor* och *Ull* verkar uppträda inom samma områden, och han förklarar denna samvariation med de bägge gudarnas mytiska släktskap. Enligt Olsen skulle ingetdera gudanamnet vara belagt i ortnamn norr om Nordmøre, den nordligaste delen av Møre og Romsdals fylke. I Trøndelag, som sträcker sig än längre norrut och där sådana ortnamn enligt Olsen saknas, är

⁴ I äldre nordiska ortnamn synes ordet *näs*, fvn. *nes* genomgående uppträda i betydelsen 'udde', inte i den i modern svenska gängse betydelsen 'förbindande landtunga', se Lindén 1967, Nyman 2018.

⁵ I äldre forskningslitteratur förekommer uppgifter om ett **Torsåker* i Myssjö sn i Jämtland (se Lundgren 1878 s. 59, Olsen 1915 s. 91, 205, Wessén 1921 s. 100 n. 3). Här rör det sig säkerligen om ett missförstånd.

⁶ Än nordligare än det ångermanländska *Torsåker* finns, vid den finska Österbottenskusten, *Torsön* (Torsö udd 1558, Torsö 1620, Karsten 1921 s. 306). *Torsön* är belägen i Nykarleby skärgård nära en numera landfast ö med namnet *Frösön* (frössöen 1649, Frössöen 1652, Ahlbäck 1977 s. 53; enligt T. E. Karsten 1921 s. 306 skulle ön tidigast vara nämnd 1620). T. E. Karsten (1923 s. 361 ff.) anser att *Frösön* svårligen kan förklaras ur ett mansnamn och vidare att just önammens uppträdande i par visar, att det är fråga om gamla, teofora namn. Att det i de finländska fallen skulle röra sig om förkristna, sakrala namn betvivlas av Olav Ahlbäck (1977 s. 52 f.), som anser det troligare att mansnamn ingår. Aino Naert (1991 s. 257 f.) anser att *Torsön* och *Frösön* fortfarande är intressanta och att de kräver en grundlig undersökning under jämförelse med det svenska materialet. Hon föreslår dock, att det skulle kunna röra sig om medeltida uppkallelser.

emellertid teofora ortnamn inte särskilt väl företrädda över huvud taget (Olsen 1915 s. 67).⁷

Ull

Guden Ull (fvn. *Ullr*, gen. *Ullar*), som är föga känd från fornvästnordiska och forndanska källor, är väl representerad i ortnamnsmaterial, särskilt i de sydligare delarna av Norge och östra Sverige. Ull har ofta uppfattats som en »gammal» gud, vars kult huvudsakligen omvittnas av ålderdomligt ortnamnsmaterial. Emellertid verkar inte de ortnamn som innehåller Ulls namn vara äldre än andra teofora ortnamn. Vikstrand kan tänka sig att skillnaden kan bero på att Ullkulten gått tillbaka under sen vikingatid. En annan förklaring kunde enligt hans mening vara den, att kulten av Ull inte var framträdande på norska Vestlandet, där hans namn inte är väl företrätt bland ortnamnen. Då de isländska landnamsmännen av hävd har ansetts komma huvudsakligen från Vestlandet, kunde detta förklara varför Ull inte spelar någon roll i den isländska mytologin (Vikstrand 2002 s. 127).

I Norge finner man de nordligaste med Ulls namn sammansatta ortnamnen i Nordmøre, tre antagna **Ullarland*, nämligen *Ulleland* (Ullaland) i Øre sn och hd (af vllarlande 1440-tal, AB s. 70, NG 13 s. 361), *Ulleland* (Ullaland) i Volden (Volda) sn och hd, (or Vllarlande 1324, NG 13 s. 71) samt ett osäkrare *Ulleland* (Ullaland) i Kleive sn, Bolsø (Bolsøy) hd (Ullelandt 1610, NG 13 s. 287 f.). I inlandet synes det nordligaste, något osäkra exemplet vara ett *Ulland* (Ulleland 1604, NG 4:1 s. 223) i Faaberg (Fåberg) sn och hd, inte långt från sjön Mjøsas nordligaste ände.

I Sverige är det nordligaste ortnamnet **Ullvi* (< **Ullarvi*) 'Ulls heliga plats', i Hackås sn i centrala Jämtland, ett försvunnet namn som kunnat rekonstrueras ur ägonamn (se Brink 1990a s. 472 f., 476, Vikstrand 1993 s. 57, 63; för karta se Nyman 2014 s. 195). Detta tydligt sakrala namn är i Norrland det enda säkra exemplet på att Ulls namn ingår i ortnamn (Brink 1990a s. 476). Det har flera formellt identiska motsvarigheter, men först betydligt längre söderut i Sverige. Liksom t.ex. *Odensvi*, *Torsvi* och *Frösvi* är *Ull(e)vi*, fsv. **Ullarvi*, typiskt för centrala Sverige (Vikstrand 1993 s. 57, SOL s. 359 f. art. *vi*). Från Norge är denna namntyp inte känd, och det mot *vi* svarande ortnamnelementet fvn. *vé* förekommer där bara som simplex och som förled (NSL s. 484 art. *vé*).

⁷ I Sørli sn, Lierne hd, Nord-Trøndelag, finns namnen *Ulland* and *Totland*, avseende två gårdar. Lierne, belagt som *Finli* och *Finlierne* (i Fynnelydh 1520[-21] NRJ 2 s. 239, NG 15 s. 286) till no. *finn* 'same', är beläget i inlandet och glest bebyggt. I NG 15 (s. 289) förklaras *Ulland* och *Totland* övertygande som sena och uppkallade efter två teofora *Ulland* och *Totland* i Hordaland. Vidare nämns i NG (16 s. 407), att Sophus Bugge föreslagit, att ett fjordnamn *Tosen* i Nordland skulle återgå på ett **Þórsæ* 'Tors sjö/hav'. Detta framstår som en mycket djärv rekonstruktion. Jfr Nes 1970 s. 19 not 28, NSL s. 459.

Njord, Njård

I ett antal ortnamn ingår ett gudomsnamn i genitivformen fvn. *Njarðar-*, fsv. *Niærdha(r)-* o.d. *Njorðr*, gen. *Njarðar*, är en manlig gud i den norröna mytologin. Gudens namn är dock språkligt identiskt med det gudinnenamn *Nerthus*, som nämns av Tacitus, ca 55–120 e.Kr. Förhållandet mellan dessa bägge gudomar har diskuterats mycket (se Vikstrand 2001 s. 101 ff., 2002 s. 125). Man har i svenskt ortnamnsmaterial sett en geografisk förbindelse mellan Ull och en gudom Niordh, Niærdh, och detta har tolkats som att dessa gudomar bildat ett kultiskt par, bestående av den manlige Ull och den kvinnliga Niærdh (se Vikstrand 2001 s. 102 ff., 2002 s. 125). En kultisk förbindelse mellan den manlige Frö (fvn. Freyr) och en kvinnlig Niærdh har också föreslagits. T.ex. finns i Storsjön i Jämtland öarna *Frösön* (til Fræseyiar 1200-tal) och *Norderön* (j nærdrø 1438) 'Njords/Njärds ö' (se Vikstrand 1993 s. 51 ff.). Som nämnt är det emellertid inte på språkliga grunder möjligt att avgöra huruvida Niordh/Niærdh är en gud eller en gudinna. Vikstrand (2001 s. 101 ff.) anser att åtskilligt talar för att en gudinna uppträder i de svenska namnen, men han understryker (s. 106) att »ortnamnen inte kan användas som ett självständigt argument för att en kvinnlig gudom Njård varit dyrkad i Skandinavien». SOL (s. 360 art. vi) skriver försiktigt »gudomsnamnet Njård». En avvisande position intar Lennart Elmevik (2008 s. 42, 2012 s. 120 ff.), som inte anser att resonemangen om geografiska förbindelser och kultiska par är vetenskapligt hållbara. Han är ytterst skeptisk till en gudinna Njård och anser, att det är gudens namn som ingår i de diskuterade ortnamnen.

NG och likaså Magnus Olsen tolkar vissa sammansättningar utan genitivmorfem, t.ex. typerna **Njarðvík* och **Njarðøy*, som innehållande gudanamnet *Njorðr* i stamform *Njarð-* (se Olsen 1915 s. 52 ff.). Det finns ett stort antal ortnamn som till följd av sena belägg kan tolkas som innehållande antingen ett *Niarðar-* eller ett *Niarð-* i förleden. Namnbildningen problematiseras normalt inte i NG, utan namnen tolkas genomgående som teofora. Olsen (1915 s. 50 ff.) vill dock i första hand se normala genitivsammansättningar och diskuterar ljudhistoriskt hur ett ursprungligt *Njarðar-* kan ha utvecklats framför olika efterleder, innan de ofta sena beläggen uppträder. Han anser sig dock tvungen att ansätta ett antal ursprungliga **Njarðvík* och **Njarðøy* (s. 52 ff.).

Tanken att gudanamn i stamform kunde utgöra förled i ortnamn har tidigt rönt motstånd från t.ex. Adolf Noreen (1911 s. 273 ff.), som anser att gudanamn i ortnamnsförleder alltid står i genitiv. Han påpekar att redan Oluf Rygh (i NG 2 s. 362) uttalat, att gudanamn i ortnamnsförleder har genitivform, men att trots detta t.ex. Hjalmar Falk (i NG 5 s. 7) och Magnus Olsen (t.ex. i NG 11 s. 92, 95) ansatt gudanamn i stamform. Vad beträffar **Njarðvík* och **Njarðøy* anser Noreen (1911 s. 276), att ett ord för förträngning ingår i ortnamnen i fråga, ett ord som

skulle utgöra förled i det i Eddan uppträdande fvn. *njarðláss* m., avseende ett slags lås (se för annan tolkning av *njarðláss* Andersson 1979 s. 130, Strid 1981 s. 58 f., båda m. hänv.). Olsen (1915 s. 53 ff.) tillbakavisar Norens tolkning beträffande **Njarðvík* och **Njarðøy*; han anser dels att de diskuterade namnlokaler inte uppvisar terrängbildningar, som kan betraktas som förträngningar,⁸ dels att Noreen utgår från en osäker språklig basis i det på endast ett ställe uppträdande ordet *njarðláss*, där förleden enligt Olsen sannolikt har en helt annan betydelse. Senare har Thorsten Andersson (1979 s. 126 ff.) diskuterat frågan om gudanamnens form i teofora ortnamn, och han betonar, att genitivsammansättning föreligger i alla säkra fall, där gudanamn utgör förled i ortnamn (s. 131). I fallen *Njarðvík* och *Njarðøy* vill han pröva om inte ändå ett adjektiv urg. **nerp-* 'eng, schmal' kan ingå, ett adjektiv som ansatts i sjönamn som det jämtska *Nærdhe* och det uppländska *Närdingen* (Andersson 1979 s. 130 f.; se om sjönamnen Strid 1981 s. 173 ff. med liknande tolkning). Andersson (1979 s. 129 f., 131) ställer sig dock ej fullständigt avvisande till möjligheten att stamsammansättning kunde föreligga i de särskilt ålderdomliga norska fallen. Han påpekar emellertid, att om gudanamnet skulle ingå i de två isländska *Njarðvík*, finge dessa ses som uppkallade efter norska namn, eftersom de isländska ortnamnen måste vara jämförelsevis unga. I NSL (s. 332, 338 f. art. Njærheim, Nærøy[a]) godtas inte bara de ovan diskuterade stamsammansättningarna utan även några andra namn, där en förled **Njarð-* ansatts, som teofora.

Om de antagna stamsammansättningarna lyfts bort från NG:s och Olsens material, reduceras antalet teofora namn innehållande *Njorðr* betydligt. Två nordnorska namn bortfaller, dels det mer osäkra *Nærøen* (*Nærøya*) (Nierdøn 1567) i Øksnes sn och hd i Nordland (NG 16 s. 383), dels det från forntiden kända och välbelagda *Nærø* (*Nærøy*) i Nord-Trøndelag. Detta uppträder som önamn, gårdnamn, sockennamn och häradsnamn (i Niarðøy ca 1293, NG 15 s. 354, nierdøy kk. 1440-tal, AB s. 85, NG 15 s. 358). Under medeltiden gav *Nærøy* dessutom namn åt en syssla (*Njarðøyjar* sýsla, NG 15 s. 354). Det bör i sammanhanget nämnas, att det på fastlandet finns en gård med namnet *Lundring*, en gård som i NG förmodas vara ett »Underbrug» till den större gården *Nærøy*, och till *Lundring* har kyrkan sedermera förlagts. Namnet återförs på ett **Lundareng* (NG 15 s. 354 f.). Intressant nog har Per Vikstrand (1993 s. 70 ff.) utförligt behandlat ett litet centralt område på den jämtska Norderön, 'Njords/Njårds ö', med namnet *Lunderänget*, ett område som har nära samband med kyrkan och som enligt Vikstrand kan omvittna en tidigare helig lund.

Magnus Olsen (1915 s. 56, 60 f.) försöker förklara skillnaden mellan stamsammansättningar och genitivsammansättningar så, att orter med namn som

⁸ T.ex. har Olsen (s. 54) en kartsbild som visar en ö, *Næløen* (*Næløya*) (af *nierdøy* 1440-tal, AB s. 62, NG 14 s. 90), som inte är hopträngd utan rund och som inte ligger vid någon förträngning.

**Njarðvík* och **Njarðøy* skulle vara lösare förbundna med guden än orter som bär namn med genitivsammansättning. Detta framstår inte som särskilt troligt, då paralleller saknas (se Andersson 1979 s. 145 m. hänv.). Däremot har enligt min mening Olsen gjort troligt att namn på *Njarð-*, särskilt påtagligt flera **Njarðøy*, ofta har avsett viktiga centralplatser med anknytning till ledung och skeppsfart (se Olsen 1915 s. 52 ff.). Sakligt sett framstår det som troligt att dessa platser skulle kunna bära mycket gamla namn.

Odiskutabla genitivsammansättningar med en förled *Njarðar-* uppträder först ganska långt söderut i Norge,⁹ såsom de tydligt sakrala *Norderhov* (a *Nærdrhofue* 1370, NG 3 s. 106) i *Løiten* (*Løten*) sn och hd, Hedmark, mellan *Hamar* och *Elverum*, och *Norderhov* (*Niærder...* 1329, *Nierdarhofs* s. RB s. 268, *Nyærdærofue* 1345, NG 5 s. 22), prästgård, sn och hd, *Buskerud*. Vidare finns i *Hordaland* det omdiskuterade *Njarðarlog*, det gamla namnet på *Tysnesøy* utanför *Hardangerfjordens* mynning (Olsen 1905, NG 11 s. 181 ff., Andersson 2014 s. 97 ff. m. hänv.). Enligt Olsen (1915 s. 67) har *Njorð-*namnen sitt centrum i *Hordaland* och *Rogaland*.

I Sverige är det nordligast belägna namnet det ovannämnda *Norderön* (j *nærdrø* 1438), avseende en mindre ö sydväst om *Frösön*, 'Frös ö' i *Storsjön* i centrala *Jämtland*. Förekomsten är isolerad i Sverige och har tidigare förklarats ha samband västerut med Norge, där dock i det angränsande *Trøndelag* inga säkert genitivsammansatta namn finns (se *Vikstrand* 1993 s. 52 f. m. hänv.).¹⁰ De närmaste svenska namnen finns mycket längre söderut (se *Vikstrand* 1993 s. 51 ff.). De nordligaste uppträder i *Mälardalskapen*, *Närtuna* (ecclesie *Nerthetunum* 1291, [de] *Nierdhatunum* 1298) sn, *Långhundra* hd, *Uppland* (SOL s. 245) och *Närlunda* (i *Nerdalunda* 1386 SRAp, i *Nærdhalunda* 1392 SRAp) *Badelunda* sn, *Siende* hd, *Västmanland*, det senare i en utpräglad aristokratisk miljö (*Vikstrand* 2001 s. 94 ff., 99; med en karta över alla de svenska namnen s. 98).

⁹ Ett gårdnamn, sedermera stadsnamn i *Nordland*, *Narvik* (*Narduigh*, *Noruigen* 1567, *Naruigen* 1610) i *Ankenes* sn och hd, diskuteras i NG (16 s. 285, se också NSL s. 325) som möjligen återgående på ett **Njarðarvík*. Det sent belagda namnets etymologi framstår dock som oviss.

¹⁰ Att döma av *Magnus Olsens* (1915 s. 52 f.) sammanställningar skulle typen **Njarðarøy* (och **Njarðarvík*) inte vara känd från Norge, och 'Njords ö' skulle endast representeras av stamsammansättningen *Njarðøy*. Om så är, borde likväl vissa av de norska namnen kunna vara yngre bildningar enligt ett gammalt mönster, på samma sätt som man måste anta beträffande de isländska *Njarðvík*-namnen, om dessa verkligen innehåller *Njords* namn (se Andersson 1979 s. 129 f. med hänv.). Det jämtska *Norderön*, som tycks sakna förbindelse med de svenska *Njorð-/Njærdh*-namnen, torde snarast hänga samman med det norska kulturområdet. Det uppvisar emellertid genitivsammansättning. Kan man tänka sig att detta namn har de till sin typ ålderdomliga norska *Njarðøy*-namnen som semantiskt mönster men uttrycker samma sak med en i något yngre namn gängse bildningstyp?

Frö

Frö (fvn. *Freyr*, gen. *Freys*) är väl betygd i det nordiska ortnamns materialet (Vikstrand 2002 s. 125). I centrala Sverige uppträder Frös namn ofta i sammansättningar, där senare leden har en sakral innebörd eller åtminstone en sakral *touche*, såsom *Frösvi* (flera exempel, se Vikstrand 2001 s. 69), *Fröslunda* (De Fröslundum 1344), med syftning på en helig lund (SOL s. 90), *Frösåker* (in Frösakir skiplag 1344) åsyftande en helig åker (SOL s. 91), *Fröseke* (Frösseke 1539) till sv. *eke*, fvn. *eiki* n. 'ekdunge', här troligen 'helig eklund' (SOL s. 90) men också i namn på *-biærgh* 'berg' såsom *Fredsberg* (Frösbærgh 1279, SOL s. 88).

Dessa namn har inte många motstycken i Norge, men där finns t.ex. två namn på *-akr*, *Frøsaaker* (Frøysåk) (Frøbagger 1592, NG 4:2 s. 212), i Torpen (Aamot) (Torpa, Åmot) sn, Nordre Land hd, Oppland och *Frøisaaker* (Frøysåk) (Frøisaack 1528, NG 5 s. 106) i Gol sn och hd, Buskerud. Vidare finns ett klart sakralt *Frøshov* (Frøyshof 1391, BØ 18 s. 148 f.) i Trøgstad sn och hd i Østfold, där efterleden är fvn. *hof* n. 'helig plats, kultplats' (om ordet *hof*, se nedan).

Enligt norröna källor ansågs Frö vara särskilt en sveagud »blótgoð Svía» (Vikstrand 2001 s. 57),¹¹ och Magnus Olsen (1915 s. 68 f. med hänv.) förmodar, att kulten av Frö kommit relativt sent till åtminstone Trøndelag; han är dock inte så säker på hur det förhåller sig i sydligare delar av Norge. I Norge finns i Trøndelag flera *Frøset*, namn som Olsen (1915 s. 27, 44, 67 ff., 86) utförligt diskuterar och som han ser som teofora, tämligen unga namn. Det går dock enligt hans mening ej att språkligt avgöra om det är Frös eller Fröjas namn som ingår, utom i ett fall där en feminin genitivform är belagd, som alltså pekar mot gudinnan. Olsen (1915 s. 67) håller emellertid religionshistoriskt-kultmässigt samman de båda gudomarna, och han anser sig därför utifrån *Frøset*-namnen kunna säga att kulten av Frö och Fröja i Norge är starkast betygd från Trøndelag.

I Møre og Romsdal synes Frö vara säkrare betygd i *-vin*-namnet *Frøise* (Frøysa) (af frøysin 1440-tal, AB s. 81), Sunnelven (Sunnylven) sn och hd (NG 13 s. 106, Olsen 1915 s. 106 not 1), som har ett motstycke, Øvre, Nedre *Frøyse* (Frøisen) (Frøysynar [gen.] 1329, a Frøsene 1459, NG 4:1 s. 192) Gausdal sn, Østre Gausdal hd, Oppland. Det sent belagda *Frøise* (*Frøyse*) (Ffrøssø 1520, Frøse 1668), Lom sn och hd, Oppland, kan vara formellt identiskt (NG 4:1 s. 51). Klara genitivsammansättningar med tydligt sakrala efterleder, som i de två ovan nämnda *Frøysåk*, uppträder först än längre söderut.

¹¹ Vikstrand (2001 s. 57 ff.) har funnit att Frökulten i centrala Sverige enligt ortnamnens vittnesbörd inte tycks ha haft sitt centrum i (Gamla) Uppsala utan snarare i västra Uppland och Västmanland, och han pekar på Badelunda i Västmanland, åtta mil sydväst om Uppsala, som ett möjligt centrum.

I Sverige är de nordligaste kända namnen *Frösön* (til Fræseyiar 1200-tal), avseende den största ön i Storsjön i Jämtland, (se Vikstrand 1993 s. 51) och *Fröstland* (i fröslunda 1500 avskr., i ffreslwnd 1519 avskr., j ffrosland 1520, MÄU s. 143, 171, 174) 'Frös heliga lund' i Bjärträå sn, Ångermanland (se Brink 1990a s. 476, Nyman 2014 s. 194 f. med karta).¹²

Balder

Ortnamn som innehåller gudanamnet *Balder* (fvn. *Baldr*, gen. *Baldrs*) har antagits vara begränsade till Danmark och Norge, men Per Vikstrand har funnit några möjliga exempel i södra Sverige (se Vikstrand 2002 s. 127 ff. m. hänv.). Vad beträffar Norge har ganska många exempel presenterats, och Magnus Olsen (1915 s. 67) anser, att *Baldr*-namn är ganska jämnt spridda längs kusten. Där finns flera *Balsnes* som framstår som mer eller mindre säkra sammansättningar med *Baldr* (se Olsen 1915 s. 20 ff., 37), däribland två namn i Sør-Trøndelag, nämligen *Balsnes* (på Balenes 1520[–21], NRJ 2 s. 47, Baldsnes 1618, NG 14 s. 53) i Ørlandet (Ørland) sn och hd samt *Ballsnes* (NG: *Balsnes*) (Balldrsnes 1342) i Sandstad sn, Fillan hd på ön Hitra (NG 14 s. 79 f.).

Förekomsten av ett *Balsnes* (Baldesnes 1567, NG 17 s. 139), i Tromsøundet (Tromsøysundet) hd, beläget ytterst i Ballsfjorden, nordsamiskt *Báhccavuotna* (NSL s. 83), i Troms kan i sammanhanget nämnas. Enligt NG 17 (s. 139) och NSL (s. 83) kan detta *Balsnes* vara bildat till namnet *Ballsfjorden* eller till ett äldre namn på denna. I NSL skisseras även en samisk etymologi till fjordnamnet. Enligt Samuli Aikio (2017 s. 36 f.) är förhållandet mellan det samiska *Báhccavuotna* och det norska fjordnamnet oklart. I NG 17 (s. 125) nämns emellertid möjligheten att såväl *Ballsfjorden* som *Balsnes* kunde vara sammansatta med gudanamnet, och möjliga formella motsvarigheter till ett så bildat *Balsnes* nämns.

Det är svårt att bedöma förhållandet mellan namnet på näset och namnet på fjorden, men teofora och i övrigt sakrala namn på *-nes* (*-næs*) utgör en tydlig grupp bland de sakrala ortnamnen; se ovan om *Torsnes* (avsnittet Tor) och nedan om *Frønes* (avsnittet Fröja) samt *Ulsnes* (avsnittet Andra gudomar). Namnet *Ballsfjorden*, sakralt tolkat, saknar paralleller, vilket också gäller *Ullsfjorden*, även den belägen i Troms (se nedan). Det är betydligt lättare att finna sakrala namn på näs och uddar än på fjordar, även om sådana finns, som t.ex. *Gullmarn* (fvn. goðmarr 1300–1325, til Goðmars ca 1300) i Bohuslän, se Falck-Kjällquist 2014 (s. 139, 143 ff. m. hänv.). Det borde åtminstone övervägas

¹² Än nordligare belägen är Frösön i närheten av Torsön vid Österbottenskusten i Finland, men som ovan nämnt har man på senare tid ej varit så säker på namnens förkristna ursprung. Se närmare om båda namnen ovan, avsnittet Tor.

om inte ett sakralt namn på *-nes* kunde ligga till grund för ett sakralt fjordnamn snarare än tvärtom.

Några av de förmodade *Baldr*-namnen har nedtecknats tidigt, som t.ex. det norska *Balleshol* (a Balldrshole 1356), gd och sn, Nes hd, Hedmark (NG 3 s. 56 f.) och det ovannämnda *Ballsnes* (Balldrnes 1342) i Sør-Trøndelag (NG 14 s. 79 f.). Vikstrand (2002 s. 127 f.) är emellertid något skeptisk inför såväl det danska som det norska materialet, och han understryker, att det som ser ut som genitiv *Baldrs* av *Baldr* inte i ett enda fall är sammansatt med en efterled med sakral innebörd eller sakral touche som *-vi/-vé*, *-hof* eller *-lundr*. Det danska *Bollesager* innehåller visserligen *ager*, motsvarande fvn. *akr* m., ett element som ofta kombineras med en teofor förled, men Vikstrand påpekar, att namnet är mycket sent belagt. Vikstrand betonar möjligheten att vissa namn kan vara sammansättningar med mansnamn på *Bald-*, som *Baldrekr*.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det språkligt sett inte är något som hindrar att Balders namn ingår i ett antal norska ortnamn. De framdragna exemplen synes vara, om inte beviskraftiga, så dock starka indicier.

Týr, *Ti

Ortnamn som innehåller gudanamnet *Tyr* (fvn. *Týr*, gen. *Týs*, fda. **Ti*, gen. **Tis*) är säkert kända endast från Danmark, särskilt från Jylland (Holmberg 1986, se även Vikstrand 2002 s. 127). Enligt Magnus Olsen (1915 s. 67, 196 f.) skulle det också finnas ett säkert norskt exempel, nämligen *Tysnes* (Tysnes 1330, NG 11 s. 169) gd, sn och hd, på Tysnesøy i Hordaland. Magnus Olsen (i NG 11 s. 171, 182 f., 1915 s. 67) betonar den sakralt präglade omgivningen på Tysnesøy, den ö som tidigare burit namnet *Njarðarløg* (se om namnet Olsen 1905, NG 11 s. 181 ff., Andersson 2014 s. 97 ff. m. hänv.). Namnet *Tysnes* godtas i NSL (s. 468 f.) som ett teofort **Týsnes*. Enligt Bente Holmberg (1986 s. 109) är *Tysnes* det enda säkra norska exemplet på sammansättning med detta gudanamn.

Att en typ av namn som kännetecknar Jylland även skulle ha en representant på det norska Vestlandet vore inte så överraskande, och namnet *Tysnes* bör inte av geografiska skäl betraktas som isolerat och därför misstänkt. Västra Danmark och västra Norge uppvisar vissa gemensamma språkliga drag, såsom att *a*-omljud av *u* är starkt genomfört (Bandle 1973 s. 25 f.). En västlig, dansk-norsk spridningsbild kännetecknar vidare utbredningen av ortnamn med *-s*-suffix (se Hald 1965 s. 214 ff., Nyman 2004, 2007 s. 172 ff.). De äldre namnen på *-he(i)m* uppvisar också en västlig spridningsbild, innefattande Norge liksom Danmark, särskilt norra Jylland (Bandle 1997 s. 40 med karta s. 41).

Fröja

Diskussionen om huruvida gudinnenamn alls förekommer i ortnamn har varit livlig de senaste decennierna. Två gudinnor, kända från eddalitteraturen, har tidigare ganska allmänt ansetts ha lämnat spår i ortnamnsmateriale, nämligen Fröja (*Freyja*, gen. *Freyju*) och Frigg (*Frigg*, gen. *Friggjar*).

Den största kontroversen rör Fröja. Det har sedan länge varit en spridd uppfattning att denna gudinna omvittnas i ganska många ortnamn med efterleder såsom i Sverige *-vi*, *-tuna*, *-lund* och i Norge *-hov*, efterleder som ofta sammanställs med teofora förleder (Sahlgren 1963 s. 58, Pamp 1988 s. 32, DSt s. 85 art. Frøbjerg, Frølunde, NSL s. 35, 160 art. Frøyset). Men det har tidigt påpekats, att det är mycket svårt att förklara den tidiga förlusten av genitivmorfemet, vilken man i så fall måste räkna med i de svenska namnen och i allra största delen av de norska. T.ex. skrivs, som belägget visar, det uppländska sockennamnet *Frötuna* (parochia Frötunum 1311, SOL s. 91), *Frötuna* och *Länna* skg, tidigt utan det genitivmorfem som man skulle vänta, om förleden vore gen. **Frøyju-*. En liknande diskussion har förts om det norska *Frøihov* (*Frøyhov*) (a Frøeyofue 1325), Udenes (Udnes) sn, Nes hd, Akershus (NG 2 s. 362), även om det här av fonetiska skäl är lätt att tänka sig ett tidigt bortfall (se Korslund 2005).

I Sverige har meningarna varit mycket delade om huruvida gudinnans namn verkligen är betygat i några ortnamn. Det säkraste beviset för Fröjas förekomst har man funnit i en vitt spridd namngrupp på *-al*, ett omdiskuterat namnelement, som i nordiska språk inte är belagt som appellativ. Då det språkligt skulle motsvara gotiskans *alhs* 'tempel', har en sakral innebörd antagits, något som skulle göra en teofor förled mycket trolig (se SOL s. 18 art. *al*). Namngruppen utgörs av sockennamnen *Friel* (Frøial 1305, SOL s. 88), Åse hd, Västergötland, *Fryele* (de Frøal ca 1220, SOL s. 89) Östbo hd, Småland, *Fröjel* (Frøale 1300-tal, avskr., SOL s. 90), Gotland, och det försvunna bynamnet *Frea* (Frøal 1546–49, SOVn 2 s. 15 f.) Dals sn, Ångermanland (om *Frea* se Nyman 2014 s. 193 f.). Sakraliteten hos **al* har dock ifrågasatts (se SOL s. 18 art. *al* samt nedan om **al*), vilket medför att *Friel* m.fl. inte längre är ett så säkert bevis för *Fröjas* förekomst i ortnamn.

Flera svenska forskare har ansett det svårt eller rentav omöjligt att i ortnamn på *Frö-* finna Fröjas namn eller något slag av teofor förled (se härom Elmevik 1997 s. 109 f.). Lennart Elmevik, som är den som på senaste tiden klarast formulerat problemen, betonar, med hänvisning till Noreen (1904), att man i de tidigt belagda svenska namnen borde finna förledsformen *Frøiu-* eller åtminstone spår därav:

Äldre antesonantiskt *ōyi* har i fornsvenskan regelrätt utvecklats till *ōi*: *dōia* 'dö', *gōia* 'skälla', plur. *ōiar* till *ō*, *mōiar* till *mō* (A. Noreen, Altschwedische grammatik, 1904, § 126:2, Anm. 3). Former som inf. *dōa*, *gōa* är att förklara som

beroende på analogisk utjämning efter pres. *dōr*, *gōr*. Påfallande är därför, om man verkligen har att räkna med en förled **Frōiu-* i *Frölunda* etc., den nästan totala avsaknaden av gamla skrivningar som ger stöd för antagandet av ett sådant ursprung. (Elmevik 1997 s. 108.)

Elmevik (1997 s. 108) understryker, att det som möter så gott som genomgående är ett *Frø-*. I belägg som *frøial* 1305, avseende det ovannämnda sockennamnet *Friel*, Åse hd, Västergötland, skall i enligt Elmevik betraktas som ett sekundärt inskottsljud. Enligt Elmevik (2003a s. 7 ff., 2012 s. 122, 126) kan förleden i alla de förment sakrala namnen på *Frø-* i Sverige förklaras som innehållande ett adjektiv **fraiwia-*, vilket han återfinner i sv. dial. *frö* 'fruktbar' och *ofrö* 'ofruktbar' samt i fsv. *ofrør* 'ofruktbar', forngutniskt *froy* 'fruktbar, frodig' och no. dial. *frøy*. Adjektivet skulle syfta på platsens fruktbarhet, bördighet. Han anser, att gudinnennamnet därmed utifrån rent formella skäl kan avföras från diskussionen och utmönstras ur förrådet av svenska sakrala ortnamnselement (Elmevik 1997 s. 114, 2012 s. 122 ff.). Elmevik (2012 s. 122) anser vidare, att det saknas spår efter Fröja i det danska ortnamnsförrådet (jfr DSt, t.ex. s. 85 art. Frøbjerg, Frølunde).¹³ Gudinnans namn kan enligt hans uppfattning inte heller anses styrkt i det norska ortnamns materialet (Elmevik 2003b, 2005).

Om så är, återstår emellertid frågan varför så många centralt belägna orter, som bär namn, vilkas förleder börjar på *Frö-*, *Frøi-* och liknande och har efterleder som i Sverige *-tuna*, *-lund* och i Norge *-hov*, har fått namn som kännetecknar orterna som just fruktbara, frodiga? Samma fråga kan ställas beträffande många andra ortnamn på *Frö-*, *Frøi-*, vilka avser fordom centrala platser eller som uppträder i en namnmiljö där snarare ett teofort namn än ett som åsyftar frodighet, bördighet kan te sig förväntat. Skiljelinjen kan sägas gå mellan å ena sidan dem, som av sakliga och inte minst namntypologiska skäl anser att ett gudomsnamn måste antas utgöra förled i ett större eller mindre antal av de ortnamn på *Frö-*, *Frøi-* som har gamla belägg utan genitivmorfem, och å andra sidan dem, som anser att språkliga (ljud- och formhistoriska) skäl förbjuder ett sådant antagande.

I NG uppmärksammas problemet med det saknade genitivmorfemet. I NG 5 (s. 7) hävdar Hjalmar Falk, att gudanamn kan uppträda i stamform som förled i sammansatta ortnamn och att detta skulle gälla bl.a. stamformen *Frøy-* av gudanamnet *Frøyr*, vilken enligt hans mening skulle ingå i t.ex. namn av typen *Frøyhov*, i vilka ett **Freyju-* tidigare har ansetts utgöra förled (se NG 2 s. 362), trots att genitivmorfemet ej är belagt. Falk (i NG 5 s. 7) åberopar bl.a., att gudanamn i stamform skulle ingå i ortnamn som *Þórin*, *Njarðeimr* och *Frøyland* (jfr Noreen 1911 s. 275, Olsen 1915 s. 48, 61 f.). Vidare anser Falk, att

¹³ Bent Jørgensen rekonstruerar i DSt (t.ex. s. 85 art. Frøbjerg, Frølunde) det i danskan obelagda gudinnennamnet som **Frōā*.

det faktum att förleden *Frø-* är mycket vanligare än *Frøs-*, vore »paafaldende, ifald den første Form indeholdt Gudindens Navn».

Adolf Noreen (1911 s. 275 f.) avvisar tanken att gudanamn i stamform kan utgöra förled i ortnamn och förklarar förlederna i Falks exempel *Þórin* och *Njarðeimr* ur appellativ. Vad beträffar förleden *Frøy-* anser Noreen, att denna i åtminstone vissa av de diskuterade namnen skulle vara adjektivet fvn. *frjór*, *frær* (< **fraiwa-*) 'frodig, fruktbar', närmare bestämt en gammal, sedermera i litteraturen undanträngd sidoform **frøyr*, bevarad i no. dial. *frøy* med liknande betydelse. Noreen söker förklara de svenska *Frö-*namnen på olika sätt, och han påpekar att beläggen ibland pekar mot adjektivet fvn. *frær*, *frjór*. Men när han vänder sig »till de ortnamn, som på grund av senare ledens beskaffenhet dels med säkerhet, dels med stor sannolikhet ha såsom förra led ett gudanamn, så föreligga flera möjligheter att förklara **Frø-** såsom en till ett dylikt hörande genitivform». Noreen föreslår i första hand att Frös namn skulle ingå här: detta gudanamn kan ha haft *-ar-*genitiv, vilken förlitterärt fallit, eller också kan namnet »i urgammal tid» ha böjts svagt liksom gotiskans *frauja*.¹⁴ I »ett ock annat» ortnamn kunde enligt hans mening gudinnans namn ingå, då i sin genitivform »**Frøio-**, varav (genom anslutning till mask. **Frø**) **Frøo-** ock så **Frø-**»¹⁵ (Noreen 1911 s. 278).

I sitt stora verk om Hedenske kultminder går Magnus Olsen (1915 s. 26 ff.) utförligt igenom de norska namn som i förleden kunde tänkas innehålla genitiv av gudinnenamnet. I sitt material finner han genitivmorfem belagda blott i ett fåtal fall. Han anställer emellertid en stor jämförelse mellan skriftliga belägg och uttalsformer och finner därvid, att uttalet av många av de namn, som är belagda utan genitivmorfem, pekar mot att en stavelse fallit bort i dem, något som enligt beläggen ibland måste ha skett mycket tidigt (se Olsen 1915 s. 33 ff.).

Olsen (1915 s. 28 f., 32 ff.) undersöker även frågan om huruvida ett adjektiv **frøyr* enligt Noreens förslag skulle kunna ingå i förleden i vissa ortnamn på *Frøy-* o.d., och han kommer fram till att detta ibland synes vara fallet. Han ansätter dock för **frøyr* en utgångsform **fraiwia-*, inte **fraiwa-* (s. 41).

Emellertid finner Olsen gamla skrivningar, som t.ex. belägget *a Fræiubærghi* 1399, avseende *Frøberg* i Furnes sn och hd, Hedmark (se NG 3 s. 80), där förledens form ej stämmer med den form ett svagt böjt adjektiv skulle ha haft. Här, liksom i några ytterligare namn, anser han sig med säkerhet kunna slå fast att gudinnenamnet ingår (Olsen 1915 s. 29 f.).¹⁶

¹⁴ Sedan *-ar-*genitivens *r* fallit, skulle enligt Noreen ljudutvecklingen hos genitivformerna i sina avslutande faser i båda fallen bli likartad: **Frøia-* > **Frøa-* > **Frø-*.

¹⁵ Som jämförelse anför Noreen (s. 278) »fsv. **husfrø** 'husfru, hustru' av **-frøa** ock **-frøo** (fgutn. **husfroyia**, **-froyiu**)».

¹⁶ Olsens noggranna undersökning av skriftformer och uttal leder till viktiga resultat, men utifrån dessa för han sedan olika analogiresonemang, vilka stundom kan leda väl långt och

Per Vikstrand (2001 s. 74 f.) har i sin mönstring av sakrala namn i Mälarskapskapen undersökt bl.a. namn som *Frötuna* utifrån både språkliga och sakliga aspekter och sökt bemöta de språkliga betänkligheterna. Med hänvisning till Lars Hellberg (muntligt) och Staffan Fridell (1999 s. 27 not 1) har han skisserat en ljudutveckling för det – nota bene – i fornsvenskan obelagda gudinnenamnet. Hellberg utgår från ett antaget urnordiskt **Fraujōn*:

Genom *i*-omljud får man därav *Frøyjōn*, där *j* inte kan bibehållas som självständig komponent i ljudbilden utan assimileras med *y*. Efter monoftongeringen hamnar således slutvokalen i hiatusställning, nom. **Frōa*, gen. **Frōu*, en position i vilken *-u* inte kan upprätthållas, särskilt inte i sammansättningar. Den normala fsv. kompositionsformen blir därför *Frø-*. (Hellberg hos Vikstrand 2001 s. 74.)

Vikstrand (s. 75) diskuterar även de associationer, som bör ha bundit samman fruktbarhetsgudinnan och hennes namn med ord som *frö* n. 'frökorn' och adjektivet *frö*, *frödd* 'grobar, fruktsam' o.d., associationer som kan ha bidragit till att stabilisera mönstret nominativ **Frø(a)*, genitiv **Frø*. Han kommer fram till slutsatsen att det finns alltför många olösta gåtor kvar »för att man på ljudhistoriska grunder ska kunna räkna bort möjligheten av att gudinnenamnet *Fröja* kan uppträda med en genitivform fsv. **Frø-* i svenska ortnamn». Se även Vikstrand 2002 s. 125.

Lennart Elmevik (2003a s. 10), som för gudinnenamnet ansätter nominativformen fsv. **Frōia*, betecknar kort Hellbergs och Vikstrands försök att skissera en ljudutveckling som resulterar i de belagda förledsformerna såsom mindre lyckosamma. För ett stöd till den av Hellberg och Vikstrand antagna ljudutvecklingen se Fridell 2004, särskilt s. 37 f.; jfr dock Elmevik 2012 s. 125 f.

I Sverige har den skeptiska inställningen varit starkare än i Norge. Där har auktoriteter som NG räknat med gudinnenamnet, även om diskussion funnits, och specialundersökningar som Magnus Olsens generalgenomgång har fört till stor säkerhet. Mot denna bakgrund kan NSL (s. 35) utan diskussion räkna med gudinnenamnet i ortnamn; t.ex. kan man i art. *Frøyset* läsa, att namnet innehåller »gudenamnet *Frøy* eller gudinnenamnet *Frøyja*» (s. 160). Senare har Botolv Helleland (2002 s. 83 ff.) företagit en grundlig granskning av *Frøynes* (j. *frōiu*¹⁷ nefi före 1381, BK s. 348) i Ullensvang sn, vilken tydligt pekar åt samma håll.

Lennart Elmevik (2003b, 2005) har emellertid ifrågasatt även de norska exempel, där genitivmorfemet synes vara belagt, och han anser att förleden

därför lett till kritik. I en uppsats Hednisk gudalära och nordiska ortnamn uttalar sig Jöran Sahlgren (1950 s. 16 ff., 22 ff., 37), tongivande inom svensk ortnamnsforskning, raljant och skningslöst om bl.a. Magnus Olsens arbeten, något som i Sverige kommit att skymma de stora förtjänster, som dessa verk uppvisar (jfr om Olsens betydelse Sandnes 1992).

¹⁷ Utgåvans *f-* och *ø-*typ kan här inte återges.

också i dessa namn bör vara ett adjektiv **fraiwia* > **freyr* 'frodig, bördig'. Frode Korslund (2005) har försvarat linjen att ortnamnen i fråga innehåller gudinnans namn.

Harald Bjorvand (2019 s. 40) godtar det ovan diskuterade *Frøberg* (a *Fræiubærghi* 1399) i Furnes som en säker sammansättning med gudinnenamnet. Bjorvand (2019 s. 38 ff.) dryftar vidare namngruppen *Frøland/Frøyland*. Han avvisar helt förslaget att förleden skulle vara ett adjektiv **fraiwija/ō*¹⁸ – vars existens han för det första inte tror på – och som för det andra enligt hans utredning inte skulle ha givit den förväntade ljudföljden utan ett **Frævi-* (s. 42). Den norska dialektform *frøy*, som åberopas av bl.a. Magnus Olsen, betraktar han som ung och lokal (s. 42 m. hänv.); Elmeviks arbeten nämns ej. Bjorvands slutsats blir, att de äldsta namnen i namngruppen återgår på ett urnordiskt **Frauja-landōr* (s. 39), där förleden urn. **Frauja-* kunde vara stamform av såväl ett urn. **Frauja-* m. som av ett urn. **Fraujōn-* f. Bjorvand (s. 43) väljer den maskulina formen och tänker sig att förleden i de äldsta namnen ännu varit det till grund för gudanamnet *Freyr* liggande appellativet med betydelsen 'härskare, herre', och ortnamnet skulle betyda 'hövdingens, herskerens land'. Frö/Freyr skulle enligt Bjorvand ännu inte ha blivit upphöjd till gud då detta skedde.

Här förefaller det som om Bjorvand ansätter en profan betydelse 'hövdingens, härskarens land', hur detta nu rent sakligt skall fattas. Troligare rent sakligt vore det väl att gudens namn ingår i den relativt stora namngruppen, och att det rör sig om 'Frös land' i någon bemärkelse, men att namnen är så gamla att gudanamnet ännu stod så nära appellativet att stamformen naturligen kunde användas (se härtill Andersson 1979 samt ovan om Njord/Njård). Kanske har jag dock missförstått Bjorvand, för utifrån sammanfattningen (Bjorvand 2019 s. 32) tycks det nämligen vara hans mening att *Frøyland*-namnen som grupp är teofora; i alla fall nämner han där bara att guda- eller eventuellt gudinnenamnet utgör förleden.

Men det finns ett viktigt problem, som Bjorvand alls inte kommenterar, och det rör betoningen. Genom att jämföra gruppen *Høyland* med gruppen *Frøyland* har Magnus Olsen (1915 s. 34 f.) funnit, att *Høyland* uppvisar grav accent (accent 2) medan *Frøyland* uppvisar akut (accent 1), vilket tyder på att en stavelse fallit bort i *Frøyland*. Om böjda former av ett adjektiv **freyr* < **fraiwija/ō*- efter Bjorvands utredning skulle vara ute ur räkningen, anmäler sig gudinnenamnet *Fröja*, fvn. *Freyja*. Bjorvand (s. 40) anser, att det knappast finns underlag för att anta, att gudinnenamnet ingår i *Frøyland*-namnen. Men om accenten måste beaktas och det svagt böjda adjektivet bortfaller, vad återstår eljest?

¹⁸ Jfr att Olsen och Elmevik skriver **fraiwia-*.

För att återgå till de nordligt belägna namnen, så är, såvitt jag kan bedöma, Fröja påvisad i ortnamn i Trøndelag. Där finns ett försvunnet *-hov-*namn, (*af frøhofue* (1440-tal, AB s. 36) i Stjørdalens (Stjørdal) hd. Platsen var belägen i Hovs skeppsreda (NG 15 s. 38, Olsen 1915 s. 45, 47 f., Korslund 2005). Ett namn som detta, med en efterled som redan i sig själv kan vara sakral, förefaller mig övertygande. Det mer osäkra *Frøset* (af frøyasætre 1440-tal, AB s. 14, Af. Frøyasæter 1400-talets slut, Gjb s. 118), Mære sn, Sparbuens (Sparbu) hd (NG 15 s. 204, Olsen 1915 s. 24, 46 f.) kan utan svårighet förstås som en sammansättning på *Frøyju-*. Det sent belagda *Frønes* i Aa (Åfjord) sn och hd, Sør-Trøndelag, förs i NG (14 s. 23) med tvekan till Frö,¹⁹ men Magnus Olsen (1915 s. 27, 37) för detta tillsamman med bl.a. det säkra *Frøynes* i Ullensvang (se ovan) till Fröja. Såvida namnet alls är teofort, vilket läget under prästgården kunde tyda på, måste det enligt min mening vara Fröjas namn som ingår.

I Mellannorrland finns två ortnamn, *Frea* och *Frötuna*, i vilka Fröjas namn skulle kunna ingå. Deras sakralitet är dock inte lika säker som den hos det nämnda norska *af Frøhofue*. *Frea*, (Fröal 1546–49, SOVn 2 s. 15 f.) f.d. by, Dals sn, Ångermanland, hör till de ovan diskuterade namnen på *-al*. Såvitt Fröjas namn skulle ingå som förled i namngruppen i fråga, vore detta den nordligast belägna namnlokal i Sverige, där gudinnan är betygd (se karta hos Nyman 2014 s. 195). Det försvunna *Frea* har legat centralt, nära kyrkan i Dals sn, en grannsocken till Torsåker.

Frötuna (j frøtwnom 1409, avskr. 1513, MÄU s. 166) ligger i centrum av Ljustorps sn i östra Medelpad. Socknen har i sin centrala del en ålderdomlig namnmiljö, och där finns bl.a. förutom *Frötuna* ännu ett *Tuna*. *Tuna*-namnen kännetecknar det östligaste Medelpad, och de får betraktas som en utlöpare av centralsvealändskt namnskick. *Frötuna*, det enda sammansatta namnet, har exakta motsvarigheter i Svealand och bör kunna bedömas på samma sätt (se ovan samt Nyman 2014 s. 197 f. m. hänv.).

Frigg

Efter gudinnan Frigg (*Frigg*, gen. *Friggjar*) finns inte många spår i ortnamnen, men man har återfunnit hennes namn i det *Friggeråker* som uppträder på två ställen i Västergötland. Det ena, *Friggeråker* i Saleby sn, Skånings hd, har emellertid ansetts vara uppkallat efter sockennamnet *Friggeråker* (Frigiær aker 1311) i Gudhems hd (SOL s. 88 art. Friggeråker, 275 art. Saleby). Lennart Elmevik (1995 s. 73 ff.) anser emellertid, att man inte kan lita på att ens *Frig-*

¹⁹ I vissa delar av NG anses det möjligt att Frös namn kan ingå i sammansättningar i stamformen *Frey-* (t.ex. NG 1 s. 371 f., NG 5 s. 7). Magnus Olsen (1915 s. 28 ff., 48 f., 61), som betraktar *Frønes*-namnen som sakrala, räknar dock i sådana fall med att det är gen. *Freyju-* av gudinne-namnet *Freyja* som ingår, fast med bortfallet genitivmorfem.

geråker i Gudhems hd verkligen innehåller gudinnenamnet, eftersom ortnamnet synes vara enastående. Mot en sakral tolkning skulle enligt hans mening också det faktum tala, att enligt Magnus Olsen endast (manliga) gudar är företrädare i sakrala ortnamn på *-åker*, och detta har förklarats med att guden vid det heliga bröllopet befruktar kultåkerns feminina jord (se Olsen 1915 s. 207 ff.).²⁰ Elmevik (1995 s. 74) förklarar namnet ur ett fsv. **Friðgærð(ar)-akr*, åsyftande en åker, kanske en helig sådan, »där tvister bilagts, förlikning ingåtts». Per Vikstrand (2017 s. 23 m. hänv.) drar emellertid uppkallelseteorin i tvivelsmål och räknar alltså med två meningsfulla *Friggeråker*. Vidare påminner Vikstrand (2017 s. 22 ff. m. hänv.) om, att ett icke lokaliserat ortnamn, skrivet *friggiäroue (friggiärone?)*, vilket kan tolkas som **Friggiarhof*, är betygat från Västergötland. Därmed skulle *Friggeråker* i Gudhem inte längre vara så enastående.

Vikstrand (2017 s. 23 f.) kan visserligen också tänka sig att *Friggeråker* kan ha ett icke-sakralt ursprung, och han föreslår att det skulle kunna ha utvecklats ur ett fsv. **Friðgarðaaker > *Friðgarðaker* 'the fenced-in cultivated field'. Emellertid anser han i sin närmare diskussion av *Friggeråker* i Gudhems hd att den teofora tolkningen är enklast och naturligast, inte minst eftersom Friggs make Oden är väl företrädd i grannskapets ortnamn.

Om vi har att räkna med två meningsfulla *Friggeråker*, tycks mig den sakrala tolkningen vara den enda rimliga. Att ett **Friðgarðaaker* skulle uppträda på två ställen och utvecklas på samma sätt, förefaller inte sannolikt.

Magnus Olsen (1915 s. 37, 65, 68) finner ett norskt tecken på Frigg i beläggat *af fryggiosætre* (1440-tal, AB s. 39), avseende ett försvunnet namn i Hegre (Hegra) sn och hd, Nord-Trøndelag, okommenterat i NG (15 s. 19).²¹ Detta exempel kan dock inte bära några bevis, ty genitivmorfemet har inte den starka form som man skulle vänta, och efterleden saknar sakral touche i sig, även om gudanamn sammansatta med *-setr* är betygade från Nord-Trøndelag. Detta namn nämns ej av Vikstrand 2017.

Vare sig uppkallelseteorin är riktig eller ej, förefaller det som om Frigg åtminstone i Västergötland varit en gudom av viss vikt. Teorin om att ett kultbröllop på åkern skulle ligga till grund för de teofora namnen på *-åker* framstår inte som oförenlig med att ett gudinnenamn uppträder i namnets förled; varför skulle inte den kvinnliga parten någon gång ha setts som så viktig att just hennes namn fästs vid åkern?

²⁰ Magnus Olsen (1915 s. 207 f.) påpekar, att *Friggeråker* är det enda säkra undantaget från denna »regel», och han underkänner alltså inte namnet.

²¹ Enligt NE (s. 59) torde namnets förled innehålla (genitiv av) ett älvnamn **Fryggja*.

Andra gudomar

Ortnamnen ger upplysningar om gudar som inte är kända från eddalitteraturen. Den i vårt nordliga sammanhang viktigaste av dessa okända gudar är Ullinn (gen. *Ullins*). Att det verkligen rör sig om en gud, visas av att namnet ingår som förled i ortnamn med klart sakral nimbus och centralt läge som *Ullensaker* (Vllinssakærs sokn 1337, Ullinsakrs kirkja 1337, NG 4:2 s. 203 f., 218), Torpen (Aamot) (Torpa [Åmot]) sn, Nordre Land hd, Oppland, och *Ullinshof* (a Vllinshofwe 1341, NG 3 s. 51) Nes sn och hd, Hedmark. *Ullinshof* är det gamla namnet på Nes prästgård, belägen på en stor udde i Mjøsa, norr om Helgøya (se NG 3 s. 47, 51 f.). *Ullensvang* (i Vllinuangs sokn 1335, DN 12 s. 64, j Vllinsuanghs kirkiu sokn 1375, DN 1 s. 325), gd, sn och hd, Hordaland, behandlas ingående av Botolv Helleland (2002 s. 68 ff.). Ullinn är i den norska ortnamns-skatten ungefär lika väl representerad som Oden, men han är inte företrädd i ortnamn utanför Norge,²² och han är inte omvittnad i några litterära källor. Det har föreslagits att Ullinn skulle vara identisk med någon av de kända gudarna, och Magnus Olsen (1915 s. 179 ff.) anser *Ullinn* vara ett annat namn på Ull, men denna näraliggande identifikation godtas inte av alla (se om diskussionen Helleland 2002 s. 73 ff. m. hänv.). Det nordligaste ortnamnet där Ullinns namn säkert ingår synes vara *-vin*-namnet **Ullinsyn* (a Vllinsin 1354, NG 4:1 s. 74), Vaage (Vågå) sn och hd, Oppland, det gamla namnet på Vågå prästgård.

Det har antagits (NG 17 s. 163 f., NSL s. 472) att Ullins namn skulle kunna ingå i *Ullsfjorden*, fjordnamn i Troms. Namnet avser en stor fjord öster om den ovan nämnda Ballsfjorden. Vid Ullsfjorden finns vidare ett *Ulsnes* (Vlsnes 1567, NG 17 s. 163 f.) i Karlsø (Karlsøy) sn och hd, och detta namn anses samhörigt med fjordnamnet. Dessa namnlokaler ligger dock mycket långt från de trakter där säkra sammansättningar med gudanamnet *Ullinn* finns. Medan *Torsnes* och *Balsnes* kunde tänkas vara »inspirerade» av sydligare *Torsnes*- och *Balsnes*-lokaler, har det såvitt jag vet inte dragits fram något sydligare teofort mönster för *Ulsnes*.²³

Gudakollektiv, makter

Till de teofora namnen räknas även de, som har en beteckning för icke namngivna gudar i förleden, och dit hör *Godøya* (fno. *Goðey*, NSL s. 178) gd, Strømmen (Straum) sn, Bodin (Bodø) hd, (NG 16 s. 209). Det plurala önamnet fno. *Goðeyjar* sammanfattade öarna Straumøya (förr *Gylling*) och Knapplundsøya

²² Uppgiften i NSL (art. Ullensaker s. 472), att Ullinn skulle vara känd från svenska ortnamn, stämmer ej.

²³ Namnen på de lokaler, som i sydligare nejder heter *Ulsnes*, anses vara bildade till djurbeteckningen *ulv* eller i något fall till det motsvarande mansnamnet. *Ullsfjorden* och *Ulsnes* i Troms kan dock enligt uttalet inte återgå på ett **Ulv*- (se Rygh 1901 s. 270 f., NG 17 s. 164).

(förr *Hæring*), ön på vilken gården *Godøya* ligger. Öarna är belägna vid Saltstraumen, en känd »malström» mellan Skjerstadvfjorden och Saltfjorden. Enligt NG (16 s. 209) är förleden *god* »m. og n., hedensk Guddom». NSL (s. 178) anser att förleden är fvn. *god*, *guð* m. 'heiden gud' och förmodar att namnet vittnar om hednisk gudadyrkan. NG (a.st.) anknyter till att gården på Olav Tryggvasons tid beboddes av en känd blotman och förmodar, att där stått ett »Hov». Som Per Vikstrand (2001 s. 398, 401 f.) nämner vid sin behandling av förkristna ortnamn med förleden fsv. *gudh* (fvn. *god*, *guð*), bör ordet vara neutrum pluralis och syfta på 'gudakollektivet', 'makterna'. Namnet har flera motsvarigheter i Norge, liksom i Mälardalskapen (se Vikstrand 2001 s. 401 m. hänv.).²⁴

I Nord-Trøndelag finns en gård *Gudding* (af gudiniom 1440-tal, AB s. 18, NG 15 s. 133) Stiklestad sn, Værdalen (Verdal) hd, och ett stycke nordligare en gård *Gudin* (Guin) (af gudiniom 1440-tal, AB s. 10, NG 15 s. 261) Kvam sn, Stod hd, vilka båda i NG (s. 133, 261) återförs på ett **Gudinjar*, en sammansättning på *-vin*. Om *Gudding* sägs, att gården stått i något förhållande till »den hedenske Gudsdyrkelse», medan *Gudin* ej kommenteras närmare. Att förleden är fvn. *god*, *guð* anses förmodligen vara så självklart att det inte behöver nämnas.

I Mellannorrland finns inga så tydligt sakrala namn av denna typ som de ovan nämnda norska. Det som främst diskuterats är det ångermanländska ånamnet *Gådeån*, avseende en å, som kommer från *Gussjön*. Ånamnet finns bevarat i bynamnet *Gådeå*, (Ghodhoo 1535, SOVn 1 s. 70) Säbrå sn, och sjönamnet i ett bynamn, skrivet *Gussijö* 1535 (SOVn 1 s. 61) i Stigsjö sn. I SOVn (1 s. 70 f.; se även Bucht 1966 s. 143) föreslås att ån hetat **Gup-ā*, ett namn med norska paralleller. Som ett stöd för en sakral förklaring nämns, att ån nära sin mynning passerar byn Helgum (se nedan). Alternativt förknippas dock namnet med det dialektala verbet *gåda* 'stimma, stoja, svamla' (a.st.). Lennart Elmevik (1999 s. 65 ff.) avvisar inte den sakrala möjligheten men ansätter i första hand ett ånamn **Gudha*, bildat till det nämnda verbet i en ursprungligare betydelse 'ånga, ryka', något som passar den forsande ån. Sjönamnet återför Elmevik på ett **Gudhusior*, en sammansättning med ånamnet.

Teofora namn i Nordland och norrut?

Typiskt för Norges nordligare delar, Nordland, Troms och Finnmark, är att ortnamn med gudomsnamn av nordisk typ i förleden inte säkert kan påvisas. De namn på *-nes* och liknande som lyfts fram ovan är vanligen sent belagda

²⁴ Nordligare än *Godøya*, på *Langøya*, finns ett möjligen teofort *Guvåg* (Gudeninuog, Gudinguog, Gudinguough 1567, NG 16 s. 372) gd, Bø sn och hd, Nordland. I NG framförs som ett alternativ att förleden i namnet skulle kunna vara ett försvunnet gårdnamn **Gudinjar*, en sammansättning på *-vin*, där *guð* är förled. Detta sent belagda namn kan inte bära några resonemang.

och därmed synnerligen osäkra och diskutabla. De kan alla förklaras på något annat sätt. Det är dock tydligt att verkligt gamla nordiska (= nordgermanska) ortnamn går att finna längs den nordnorska kusten och att därmed inget skäl finns för att avvisa tanken att också teofora ortnamn kan finnas. Vid diskussionen måste man också ta hänsyn till att namn kan spridas längs en farled, längs en kust, som den norska. Att ålderdomliga namnelement såsom t.ex. **anгр* och **trums* finns i norr, trots att de flesta bebyggelsenamnen gör ett mycket ungt intryck, visar att en sådan spridning tidigt skett.

Namn som **Baldrsnes* och **Porsnes* kunde på liknande sätt ha spritts norrut. Emellertid måste man härvid också räkna med spridning genom uppkallelse, kanske betingad av någon form av likhet med sydligare belägna lokaler i utseende, läge eller i något annat avseende. Det är inte alltid så enkelt att finna idén bakom ett namn (se härtill Nyman 2010).

Es kann sich herausstellen, dass gleichlautende Namen nicht immer vom gleichen semantischen Ausgangspunkt gegeben worden sind. Eine Lokalität kann ihren Namen durch Nachbenennung nach einer anderen bekommen haben. Dabei braucht es sich keineswegs um eine bewusste Nachbenennung zu handeln. Durch die Vorstellung oder Idee, die Name und Namenlokalität über den Sinn des Namens hervorgerufen haben, hat eine neue Bedeutung entstehen können, die sich durch neue Namen hat verbreiten können. (Nyman 2010 s. 79.)

Även om namnen *Balsnes* och *Torsnes* skulle återgå på fvn. **Baldrsnes* och **Porsnes*, bör det alltså t.ex. inte ses som givet att en helig plats funnits där eller att näset i sig uppfattats som heligt i något avseende. Men det kan å andra sidan inte betraktas som otroligt att bakom namnen skulle ligga idén om det heliga näset, se nedan.

Ortnamn som innehåller ett ord för 'helig plats' eller 'kultplats'

Det finns ett antal ord som brukar anses betyda eller kunna betyda 'helig plats' eller 'kultplats', två begrepp som man i tidigare forskning inte alltid höll isär. Vikten av att inte automatiskt förutsätta att alla heliga platser varit kultplatser har påpekats av Håkan Rydving (1990 s. 168 ff.).

vi

Det enda ortnamnelement som är klart kultplatsbetecknande är *vi* 'helig plats, helgedom' (Andersson 1992 s. 83). Ordet, runsv. *vi*, fvn. *vé*, fda. *wi*, *wæ*, (< urn. **wītha-*) har motsvarigheter i västgermanska fornspråk och är bildat

till ett adjektiv urg. (**wēiha/ō-* >) **wīha/ō-* 'helig', bevarat i got. *weihs* 'helig' samt i äldre tyska, jfr ty. *Weihnachten* 'jul', egentligen 'de heliga nätterna' (se Andersson 1992 s. 77 ff., Vikstrand 2001 s. 208, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 1433 ff.).²⁵

Nammelementet uppträder i svenska Mellannorrland. I de östliga, centrala delarna av Medelpad uppträder *Vi* i två fall som simplex, och det finns osäkra spår av ett tredje. I Storsjöområdet i centrala Jämtland finns ett *Vi* samt tydliga spår av ett med gudanamnet *Ull* sammansatt **Ullvi* < **Ullarvi* (se ovan) (Nyman 2014 s. 181 f. m. hänv., karta s. 184). Ortnamnselementet *vi* är vanligt i centrala Sverige både som simplex och som sammansättningsled, inte sällan som senare led i ortnamn med ett gudomsnamn i förleden (SOL s. 359 f. art. vi).

I Norge uppträder namnelementet inte som senare led, och simplex *Ve* finns endast på sex à åtta platser (NSL s. 484). Det ingår som förled i ö- och senare socken- och häradsnamnet *Veøy(a)* (i *Veøy* 1343, NG 13 s. 244), nu i Molde kommun, Møre og Romsdal (NSL s. 490). Norrut i landet uppträder det sällan, men det utgör troligen förled i *Vedul (Vedølan)* (af *vedalom* 1440-tal, AB s. 29) i Åsen sn och hd vid Trondheimsfjorden, ett namn som härleds ur ett *Vēdalir* (NG 15 s. 78 f.). Det finns emellertid en ensam, mycket nordlig förekomst: Ordet ingår som förled i *Vebbestad* (af *Vebo*stad ca 1440, a *Vebo*lstodum ca 1450, Gammeltoft 2001 s. 71) i *Kvæfjord* sn i Troms. Namnet härleds ur ett **Vébólstaðr* eller **Vébólstaðir* (NG 17 s. 7). Enligt Gammeltoft (2001 s. 71 f.) är förleden förmodligen *vé* 'a holy place where sacrifice takes place'.

Huruvida namnet har en motsvarighet, *Veibust* (af *Vebo*lstadum ca 1440, *Vigbostad* ca 1521, *Veidebostad* ca 1530) *Borgund* sn, Møre og Romsdal, framstår enligt Gammeltoft (2001 s. 72) som rätt ovisst, då bara det första belägget tyder härpå, och uttalet med diftong i förleden pekar åt annat håll. Betydelsemässigt närliggande är dock den stora grupp namn som kan återföras på fno. **Helgibólstaðr* (Gammeltoft 2001 s. 53 ff.), eller **Helgabólstaðr* (se Vikstrand 2001 s. 389); se nedan.

Ordet *vi* har i urnordisk form **wīha-* lånats in i samiskan, varvid *h* efter långt *ī* övergått till *-ddj-*. Det ligger till grund för ett antal samiska namn såsom *Viddjá*, namn på ett fjällmassiv norr om *Rávttasjávri/Rautasjaure*, en stor sjö inom *Kiruna* stad, Lappland. På sydsidan av en sydlig utlöpare, *Viddjáčohkka*, finns en mycket gammal offerplats som är en av den samiska fjällvärldens fyndrikaste. Flera lappländska ortnamn börjande på *Viddjá-*, *Vidjá-* sätts i samband med kult, men offerplatserna har inte alltid kunnat återfinnas (se Korhonen & Anderson 2010 s. 132 f.).

²⁵ Detta adjektiv anses ingå i ett antal ortnamn, men det är svårt att alltid skilja det från det substantiviska ortnamnselementet *vi* (se Vikstrand 2001 s. 333 f., SOL s. 360 art. vi).

hov

Det omdiskuterade ortnamnselementet *hov* (fvn. *hof* n.) anknyter starkt till den sakrala sfären. I äldre litteratur sågs betydelsen i allmänhet som kultisk i ortnamn, och i exempelvis utgåvan av Ångermanlands bebyggelsenamn, SOVn (1–4, 1955 ff.) översätts ordet med '(hedniskt) gudahus', en betydelse som det till grund liggande appellativet uppvisar i fornvästnordiskan (NO art. hof, Andersson 1986 s. 1 f., Vikstrand 2001 s. 253), men som ej är känd från fornsvenskan, där bara den inlånade betydelsen '(furste)hov' o.d. är betygd (Andersson 1986 s. 2).

Appellativets grundbetydelse är enligt allmän uppfattning 'höjd', och denna betydelse är klart betygd i norska dialekter. I bestämd form *Hovet* föreligger den i åtskilliga ortnamn i sydöstra Norge samt i ett par yngre västgötska namn. Man har även räknat med en betydelse 'gård, stormannagård', jfr ty. *Hof* 'gård' (Sandnes 1992 s. 14 f., NSL s. 225, SOL s. 134, jfr NG Indl s. 55 f.). Såväl den naturbetecknande som den sakrala betydelsen är väl belagda, men förbindelsen dem emellan är enligt SOL (s. 134) inte klarlagd. Att de med gudomsnamn sammansatta har sakral betydelse anses säkert. På att platsen i gammal tid haft sakrala funktioner, tyder också att *Hov* i Norge ofta blivit sockennamn eller att namnet bärs av gårdar/byar i kyrkans närhet (NSL s. 225).

I de norska *Hov*-, *-hov*-namnen är i NG en sakral, kultisk innebörd 'hedensk tempel' ansatt, och det ingående ordet skiljs från *hov* 'höjd' som endast anses förekomma som ortnamn i formen *Hovet*, avseende yngre bebyggelser (NG Indl s. 56). Magnus Olsen har enligt NSL (s. 225) gjort sannolikt, att platser med namnet *Hov*, *-hov* har varit centra i offentlig kult. Under senare tid har dock ortnamnselementets betydelse alltmer problematiserats. I BØ ses den sakrala betydelsen i många fall som den troliga, men en kritisk diskussion förs i enskilda fall; se t.ex. om *Hov* (a Hofue, wm Hof 1435) i Onsøy, där höjdbetydelsen föredras (BØ 11 s. 219 f.).

Ortnamnselementet har i stort sett en västlig spridning i Norden. Det är vanligt i Norge, och den sakrala sidan av betydelsen understryks av namn som *Norderhov* < **Njarðarhof*, *Torshov* och *Ullinshov*. I Norge är simplex *Hov* (*Hof*) väl spritt. Det är vanligt i Trøndelag, och det finns flera exempel norr därom, i Nordland. I detta fylke, där säkra teofora namn ej är betygade, anför NG fyra *Hov*. Alla är belägna på öar i havet, ett på Løkta utanför Ranafjorden (NG 16 s. 110), de övriga på olika öar i Lofoten (NG 16 s. 306, 317,²⁶ 365).

²⁶ Vid *Hov* (Hoff 1567) på Gimsøya finns en »isoleret, høi Fjeldtop, som kaldes Hoven» (NG 16 s. 317). I NG anses fjället vara nämnt efter gården, inte tvärtom. Man framhåller att fjällnamnet är maskulint men att gårdnamn bildade till höjdbeteckningen är unga, alltid står i bestämd form neutrum och endast finns i den sydligaste delen av Norge. Vid *Hov* på Gimsøya har funnits flera gravhögar, och fynd från äldre järnålder har gjorts i dessa (NG 16 s. 317).

I Sverige når *Hov*-namnen inte så långt norrut, utan de nordligaste exemplen finns i bygderna kring Storsjön i Jämtland och i södra Ångermanland (se karta hos Nyman 2014 s. 184). Per Vikstrand betraktar de jämtska *Hov*-namnen som mycket gamla, samtidiga med bebyggelseetableringen, och de – liksom de norrländska *Hov*-namnen överhuvud – hänger enligt hans mening samman med de norska namnen genom en västlig kulturström. För de jämtska namnen anses en sakral innebörd säkerställd, och den verkar högst sannolik i de ångermanländska och de angränsande medelpadska fallen (se Vikstrand 1993 s. 54, 63 ff., 2001 s. 261, SOVN 1 s. 105, 2 s. 59, Nyman 2014 s. 184 ff., SOL s. 134).

harg, horg

Ett synnerligen problematiskt ortnamnselement är fvn. *hōrgr* m., nyn. *horg* f., sv. dial. *harg*, *horg*. Ordet *hōrgr* kan i fornvästnordiskan ha sakral såväl som profan betydelse. I NO anförs för appellativet betydelserna »opplødd, oppkasta steinhaus el. steinaltar; gudehus av stein el. tre» samt »fjell». I betydelsen 'fjell' jämför man med nynorskt *horg* f. »fjellknatt med bratte sider og flat topp». Ordet är känt från Setesdal och Vestlandet, och i den betydelsen ingår det i ortnamn (Sandnes 1964 s. 113 ff., NSL s. 223).

I fornsvenskan är ordet inte belagt men bör ha lytt **hargher* (Rostvik 1967 s. 93). I svenska dialekter är det i formerna *harg* och *u*-omljutt *horg* känt i betydelserna 'stenig mark, stenhöpnings, stenröse', och i dessa betydelser ingår det också i ortnamn. Men det finns inget stöd för att de svenska namnen skulle åsyfta berg eller fasta hällar (SOL s. 121). Äldre bebyggelsenamn uppträder i Sverige från Skåne till Ångermanland (se karta hos Rostvik 1967 s. 65; för karta kompletterad med hithörande namn på *Harv*[-] se Nyman 2014 s. 189). Naturnamn, »ofta halvappellativiska benämningar på stenbundna eller på annat sätt oländiga områden» uppträder i Götaland, dock ej i Skånelanden (Rostvik 1967 s. 14).

I västgermanska språk är det motsvarande ordet endast belagt i sakral betydelse: fornhögtyska *harug* glosserar lat. *lucus* och *nemus*, avseende heliga lunder, *delubrum* och *fanum*, avseende tempel och helgedomar, *ara* 'altare' och *capitolium*, *Capitolium*, tempelkullen i Rom. Det fornengelska *hearh*, *hearg* används på samma sätt men kan också avse gudabilder (Andersson 1992 s. 83, se även Olsen 1915 s. 293 ff.).

Ordet *hōrgr*, **hargher*, fhty. *harug/harag*, feng. *hearh*, *hearg* har vanligen ansetts återgå på ett urg. **haruza-*, en avledning till ett ord motsvarande sv. dial. *har* 'stengrund i sjö' o.d. (Vikstrand 2001 s. 207 f. med hänv.). Allan Rostvik (1967 s. 148 ff. med hänv.) och Eldar Heide (2014, särskilt s. 10–15 med hänv.) antar däremot en ursprunglig *u*-stam, ett urg. **harguz*. Heide förbinder detta ord med lat. *carcer* 'an enclosed place, prison, barrier or starting-place in the

race-course'. Denna härledning avvisas dock av Bjorvand & Lindeman (2019 s. 532). Själva finner de härledningen av *horg*, *harg* mycket komplicerad; bl.a. skulle de västgermanska formerna inte kunna rekonstrueras ur samma form som de nordiska (Bjorvand & Lindeman s. 530 ff.). Som utgångspunkt för de nordiska formerna ansätter de med någon tvekan ett adjektiv urn. **harhuga/ō-*, som skulle kunna anknytas till germanska ord för '(att) skära' och möjligen ha grundbetydelsen 'skarp og ut- el. oppstikkenjde stein el. berg(formasjon)', att jämföra med betydelsen hos fvn. *sker* n. (Bjorvand & Lindeman s. 532).

Som ordets grundbetydelse har ansatts 'stenhop', 'klippa', 'berghäll' o.d. (Rostvik 1967 s. 94, Andersson 1992 s. 83), men Per Vikstrand (2001 s. 215) drar betydelsen 'klippa', 'berghäll' i tvivelsmål. Denna får sitt bästa stöd av västnorskt material, men detta kan enligt Vikstrand representera en särutveckling. Han anser att de båda betydelseerna 'stenbunden mark' och 'röse' är äldst och att det är dessa som »i första hand bör övervägas för ortnamnsmaterialen». Eldar Heide (2014 s. 9, 13 f., 20 ff., passim) tar i stället fasta på den betydelse av 'hinder, oländig, oframkomlig terräng', som uppträder i svenskt dialektmaterial liksom i naturnamnsmaterialen. Klippformationer, stenrösen och stenbunden mark o.d. räknar han in under dessa hindrande, avdelande företeelser, liksom även hägnader kring heliga platser. Heide anser (t.ex. s. 37) att man utifrån en grundbetydelse 'barrier', 'enclosure', alltså 'något hindrande', 'något avdelande' och rimliga semantiska utvecklingar kan komma till rätta med det norska *horg*-materialen i stort.

Den ovan nämnda, sakrala betydelsen hos fvn. *hørgr* 'opplødd, oppkasta steinhaug el. stenaltar; gudehus av stein el. tre' förbinder ordet med fhty. *harug*, feng. *hearh*, *hearg*. Enligt SOL är också den sakrala betydelsen mycket gammal:

Det vida sammanhang i vilket dessa ord uppträder tyder på att de går tillbaka på en samgermansk term för kultplats, vars ursprung ligger mycket långt tillbaka i tiden och där den sakrala betydelsen sannolikt har utvecklats på kontinentalgermanskt område. Betydelsen har också tidigt diversifierats och hithörande ord har kunnat användas om heliga platser av högst skiftande slag. (SOL s. 121.)

Mot denna bakgrund bör vi enligt SOL (s. 121) se källornas ganska motstridiga uppgifter om vad som menas med en sakral »hørgr». Emellertid anser man på grundval av eddadikten Hyndluljóð sig kunna fastslå, att det ursprungligen rört sig om en stenkonstruktion.

Av tradition har forskningen räknat med att en sakral betydelse kan uppträda i de svenska namnen på *-harg*, *Harg* med biformer. Därvid har man kunnat stödja sig på att ordet ingår i klart teofora namn, det uppländska socken-namnet *Odensala* (Ecclesie Othinsharg 1286) Ärlinghundra hd, och det sörm-ländska stadsnamnet *Torshälla* (Thorsharcum 1252) (se SOL s. 121, 248, 335).

Per Vikstrand (2001 s. 224) utesluter inte att alla ortnamn på *-harg*, *Harg* i Mälardalen kan vara sakrala. Enligt hans mening är flera av dessa namn tämligen unga, vilket, liksom det faktum att många blivit sockennamn, skulle tyda på att »hargen» som kultplats varit känd och levande i dessa trakter inemot kristen tid.

Magnus Olsen (1915 s. 286 f.) finner att så gott som alla norska ortnamn som återgår på ett **Hǫrg* är profana och syftar på berg, fjäll. Det enda ortnamn av denna typ, som han ser som sakralt, nämligen *Horg*, gd, sn och hd, Sør-Trøndelag, förklaras av Jørn Sandnes (1964 s. 114 f.) ur läget nedanför ett brant fjäll. Sandnes (s. 115 ff.) härleder på likartat sätt *Horjem* (Horren 1520, Huorgenn 1550, Horium, Hørim 1559) i Snåsa, en sammansättning på *-heimr*, ur läget nära ett brant berg. I Norge skulle därmed de nordligaste namnen som innehåller *hǫrg* vara profana och utan intresse i vår diskussion.

En helt annan syn på de norska *horg*-namnen företräder Eldar Heide (2014 s. 20 ff.). Han finner att en stor del av dessa namn, ofta avseende berg, kan knytas till naturföreteelser som inneburit hinder för äldre tiders samfärd. Heide (2014 s. 25 ff.) förbinder andra *horg*-namn med gränser, forna eller nutida, och sammanhåller dessa gränser med den antagna betydelsen av 'barriär'. När han uppfattar gränser som barriärer, finner jag det inte helt lätt att följa honom.

Heide (2014 s. 14, 35 f.) knyter samman den ovannämnda 'barriär'-betydelsen med den betydelse av 'enclosure', som han anser ligga bakom benämningen på de av människohand framställda kultplatserna, eftersom en inhägnad måste ses som ett hinder, en barriär. Heide poängterar, att en inhägnad av något slag, som avskiljer det heliga, är en naturlig del av en kultplats. Visserligen är det endast i ett par fall i Skandinavien som bevarade eller omvitnade stenringar har påvisats vid *harg*-/*horg*-namn, men Heide påminner om att inhägnaden ingalunda har behövt vara av sten.

Heide uppfattar en mycket stor del av de norska *horg*-namnen som sakrala och härrörande från äldre järnålder. Att bebyggelsenamn av typen **Hǫrgheimr* eller **Hǫrgvin* kan ha denna ålder är okontroversiellt, men enligt min mening lyckas Heide inte bevisa deras sakrala status. Heide påpekar visserligen att vissa berg, som bär eller kan åsyftas med namn i vilka *horg* ingår, i historisk, ofta sen tid förknippats med övernaturliga företeelser. Detta kan enligt min mening inte bevisa deras forntida sakralitet.

En anledning att i detta nordliga sammanhang ta upp det omdebatterade *horg/harg* utgör främst fyra svårbedömda ortnamn i Mellannorrland, de nordligaste namnen av denna typ i Sverige. I Medelpad finns *Harv* (i Harfue 1451, Rostvik 1969 s. 75) by, Attmars sn, och *Harvom* (i harfföm 1535, MÅU s. 203) by, Indals sn. I Ångermanland finns *Harv* (Harff 1535, SOVn 2 s. 58), by, Torsåkers sn, och *Hurjom* (Hörghijm, Herghijöm 1535, Horgem 1542–1555, SOVn 2 s. 74) före detta by, Överlänäs sn (se karta hos Nyman 2014 s. 189). I de tre

förstnämnda ingår ett ur **hargh-* utvecklat **harv-* (Rostvik 1969) och i *Hurjom* det omljudda *horg-*.

Det är svårt att finna något drag i terrängen som är gemensamt för de mellannorrländska *horg-/harg-*lokalerna. *Harvom* och *Hurjom* är båda namn på *-hem* och bör därför vara av aktningsvärd ålder. Namnlokalerna företer dock inga tydliga yttre likheter. *Harvom* ligger, liksom de angränsande byarna, på en lång avsats i åsslutningen ned mot Indalsälven. Byn kännetecknas inte av berg eller branter eller av någon påfallande stenighet. Terrängen är lättframkomlig. *Hurjom* har haft ett egendomligt läge uppe på en ganska kal bergavsats ovanför sina ägor, vilka sträckt sig ner mot Ångermanälven. Berget är inte högt men ställvis rätt brant, men några höga stup är det inte fråga om. Platsen där byn har legat är stenig (se nedan). *Harv* i Torsåker ligger vid övergången mellan kraftigt sluttande berg och rätt plana åkrar som sluttar svagt mot Ångermanälven. Byn *Harv* i Attmar ligger på en kort, markerad men mjukt rundad åsbildning vid en sjö. De lokaler, som är bergsanknutna och därmed företer likhet med de norska, av Olsen och Sandnes beskrivna lägena, är *Harv* i Torsåker och i viss mån *Hurjom*. *Harvom* och *Harv* i Attmar gör det avgjort inte.²⁷ Påfallande stenighet – här menar jag lösa stenar och smärre block – kännetecknar bara *Hurjom*, och då endast byplatsen, men jag kan inte avgöra om detta kanske bara är grundstenar o.d. från den nedrivna byn. Några speciella kommunikationshinder kännetecknar inte heller platserna.

Hurjom bedöms i SOVn (2 s. 74) som snarast profant. Rostvik (1967 s. 14, 1969 s. 76 ff.) ser alla de mellannorrländska namnen som profana, men Vikstrand (2001 s. 215) har kritiserat Rostviks tolkningsramar, som enligt hans mening är så vida att nästan alla »bebyggelselägen inom namnelementets spridningsområde» kan fås att passa in där. Stefan Brink (1990a s. 483) anser att alla namnen utom *Harv* i Torsåker snarast kan betraktas som profana. (Se vidare Nyman 2014 s. 190 f. med karta s. 189.)

Harvom i Indal är beläget ca 1 km söder om Indals kyrka, och *Hurjom* i Överlänäs var närmaste granne med (Över)länäs by och kyrka. *Harv* i Torsåker ligger drygt 1 km norr om Torsåkers kyrka och prästbostället Hov, något som föranleder Stefan Brink (1990a) att betrakta en sakral tolkning som trolig. *Harv* i Attmar ligger inte i kyrkbygden vid sjön Marmen utan i en något sydligare bygd, i vilken *Harv* bedömts vara den äldsta byn (om *Harv* i Attmar, se Palm 1937 s. 47 f.).

²⁷ När Torsten Bucht (i SOVn 2 s. 58) diskuterade *Harv* i Torsåker, hade ännu inte Allan Rostvik visat, att *Harv*-namnen skall hållas samman med *Harg-* och *Horg-*namnen. Bucht drar vid diskussionen av *Harv* i Torsåker bl.a. in de medelpadska *Harvom* i Indal och *Harv* i Attmar som jämförelsematerial, men han har inte besökt de sistnämnda platserna, utan beskrivningen är gjord utifrån kartbilden, och uppgiften att platserna ligger på eller vid berg stämmer inte, även om terrängen är kuperad.

Ett försök att bedöma de fyra namnen som grupp är svårt, men att dela upp dessa inte särskilt vitt spridda namn är mindre tilltalande. Mot en profan tolkning talar den uppenbara svårigheten att finna en gemensam topografisk bakgrund till namnen; inte ens de två *hem*-namnen *Harvom* och *Hurjom* företer någon tydligare yttre likhet. För en sakral tolkning av de fyra namnen talar det mer eller mindre centrala läget, men det är inget starkt argument.

*al

Ett annat, synnerligen problematiskt ortnamnselement är det **al*, som förekommer i namn som stadsnamnet *Motala* i Östergötland. I vårt sammanhang har det intresse då det ingår i det tidigare i samband med Fröja nämnda *Frea* (Fröal 1546–49), Dals sn, Ångermanland. Det kan möjligen ingå i de ovan nämnda *Odensala* och det norska **Óðins(s)alr* (i *Odenssall* 1345), men huruvida senare leden är **al* eller *sal* (se om *sal* nedan) går ej att avgöra, då förleden slutar på *-s*.

Man har av gammalt räknat med ett sakralt **al*, oftast uttytt 'helgedom', vilket skulle vara en nordisk motsvarighet till det från gotiskan kända *alhs* f. 'tempel', vilket motsvarar feng. *ealh* m. och fsax. *alah* m. 'tempel'. Men på forntyskt område står *alah*, *alach* också för 'gård, hus', och den likaså belagda betydelsen 'kyrka' har betraktats som yngre, icke ursprunglig. Som substantivets grundbetydelse brukar ansättas 'skydd'. Utomgermanska besläktade ord finns i fornlitauiska *elkas*, *alkas* m. 'helig lund, helig plats, ställe på höjd, där offer förrättas' och lettiska *elks* 'gudabeläte', *ĕlka kalns* 'tempelberg' (Andersson 1992 s. 88; Vikstrand 2001 s. 191 m. hänv.).

Det har diskuterats vilken betydelse, den »världsliga» eller den sakrala, som är den ursprungligare. Thorsten Andersson (1992 s. 88 m. hänv.) anser, att det germanska materialet pekar mot en rätt allmän betydelse »med tonvikt på bebyggelsernas genom inhägnad rättsligt skyddade, fredade status» och att betydelsen 'tempel' utvecklats ur denna. Han utesluter dock inte att en gammal betydelse 'helgedom' kan ha funnits; på detta skulle det baltiska materialet tyda. Per Vikstrand (2001 s. 192) tolkar det germanska materialet annorlunda och kommer fram till att den sakrala betydelsen är bäst styrkt och inte framstår som en yngre utveckling. Han understryker vidare att betydelseerna 'skyddad' och 'helig' står nära varandra. Han uppfattar den bebyggelsebetecknande innebörden som avvikande gentemot det samlade baltiska och germanska materialet och enklast förklarlig ur betydelsen 'skydd', 'skyddad plats'. Staffan Fridell (2001 s. 97) anser att ortnamnen av *Friel*-typen, »som sannolikt utgår från **Frøyiual*, med gudinnenamnet *Frøya* i förleden» ger ett gott stöd åt tanken att **al* på nordisk botten kan ha betecknat kultplatser.

Etymologin för ordet *al är 'skydd, värn', och att en betydelseutveckling från 'skyddad, fredad eller inhägnad plats' till 'plats som skyddats, fredats eller inhägnats för kult' (märk väl inte nödvändigtvis en byggnad, ett tempel) är en möjlighet att räkna med, visar besläktade ord i litauiskan [...]. (Fridell 2001 s. 97.)

I SOL (s. 18) betraktar man det som omöjligt att säkert avgöra frågan om huruvida ett sakralt *al funnits i Norden, men man påpekar, att ett antal bygde- och distriktsnamn lättast kan förklaras, om ett sådant *al får antas ha funnits. Det kan enligt SOL inte uteslutas, att en motsvarighet till gotiskans *alhs* 'tempel' kan ingå i ett antal svenska ortnamn.

Det ångermanländska *Frea* tyds i SOVn (2 s. 15 f.) som sammansatt av Fröjas namn och en efterled *-al* 'helgedom'. Namnet hör till den ovan nämnda *Friel*-gruppen, i vilken Lennart Elmevik (2004, 2012 s. 124) ser en sammansättning med adjektivet sv. dial. *frö*, fgutn. *froy* (< **fraiwia-*) 'fruktbar, frodig'. Efterleden *-al* betraktar han inte som sakral utan tänker sig en betydelseutveckling 'skydd, värn' → 'stängsel, inhägnad' → 'skyddad, inhägnad plats' (Elmevik 2004 s. 41 ff., 51):

Jag tänker mig att *al betecknat en med stenmurar och/eller träpalissader omgärdad lokalitet som tjänat som samlingsplats för folket inom en bygd för aktiviteter av olika slag, sannolikt främst rätts- och kulthandlingar, men kanske också som tillflykt i ofredstider. (Elmevik 2004 s. 51 f.)

Förleden i *Friel*-namnen skulle syfta på »frodig växtlighet inom det med *al* betecknade området», och i dessa namn skulle *al* avse ett slags tillflyktsort för folket i en bygd, dit de kunde föra med sig boskap. »Särskilt god tillgång till bete har säkert varit något som uppmärksammats och kunnat få genomslag i namngivningen.» (Elmevik 2004 s. 52, 2012 s. 124.)

Frea hör, trots de sena beläggen, otvivelaktigt till (*Frøal-* >) *Friel*-namnen. Denna vitt spridda namngrupp bör – alldeles särskilt om den inte skulle vara teofor – innehålla en lexikaliserad sammansättning, och en betydelse 'frodig, skyddad plats', 'frodig tillflyktsort' förefaller mig mot denna bakgrund inte särskilt sannolik. Allt nog: den försvunna byn låg centralt i bygden, nära kyrkan i Dals socken. Platsen kan ha burit god gräsväxt, men den ligger öppet och oskyddat och erbjuder inga naturliga försvarsmöjligheter. Det kan nämnas att fornborgar finns på höjder i grannsocknarna. Däremot är läget gott för en samlingsplats, och Elmeviks förslag om en plats för »främst rätts- och kulthandlingar» är tilltalande. Jag ser dock inte någon tydlig skillnad mellan en dylik plats och en »helgad», »fridlyst» plats. Om *al* har använts om centrala platser främst avsedda för rätts- och kulthandlingar, ligger det synnerligen nära att tänka sig att ortnamnselementet haft en sakral touche (se Nyman 2014 s. 193 f.).

Enligt Torsten Bucht (i SOVn 2 s. 55) kunde det sakrala **al* möjligen ingå i ett annat ångermanländskt namn, *Sångal* (Svngall 1542, Svngal 1543, 1544, SOVn 2 s. 55), avseende en by i Sångå sn, belägen nära kyrkan och kyrkbyn Sångå (in Sungu 1303 SOVn 2 s. 54). Sångå är enligt Bucht känt för sin hälsobringande källa, och han föreslår att denna skulle vara den ursprungliga bäraren av namnet *Sångå* (< **Sōndga* 'den sandiga') samt att källan »varit föremål för kult», vilket skulle kunna vara bakgrunden till ett sakralt *Sångal*, men han föreslår dock i första hand att efterleden i bynamnet skulle vara fsv. *hali* m. 'svans', avseende en terrängbildning, kanske en bergsformation i byn (SOVn 2 s. 52, 54 f.). Stefan Brink (1990b s. 269 med not 7) antar också ett vattennamn bakom namnet *Sångå* och pekar på ett vattendrag som rinner förbi Sångal; någon källa nämner han ej. Han ser svårigheter med att sakligt motivera en efterled med betydelsen 'svans' i *Sångal*; detta är även mitt intryck av platsen.

sal

Det är en gammal tanke att ortnamnselementet *sal* förutom sin profana innebörd också skulle kunna uppvisa en sakral sådan. I SOVn (1 s. 36) yttrar Torsten Bucht om fyra norrländska *Salom/Salum*, en sammansättning av *sal* och *-hem*: »*Salom*-byarnas läge i närheten av orter, som trol[igen] varit gamla hemvist för heden kult, kan möjl[igen] tyda på att namnen haft samband med denna.»

Ortnamnselementet *sal* är omdebatterat, men viss enighet har uppnåtts. Ordets ursprungsbetydelse har ansetts vara 'hus med ett rum', men den kan passa många olika slags byggnader, och såväl en betydelse 'tillfällig bostad, härbärke, bod' o.d. som 'festsal, hallbyggnad' o.d. tycks ha utvecklat sig (se SOL s. 275 art. *sal*). I SOL (a.st.) nämns inte möjligheten att ett sakralt innehåll skulle kunna finnas i *sal*, och inom norsk forskning förefaller man inte heller uppfatta *sal* som i sig sakralt (se NSL s. 379, BØ passim). Man tycks alltså inom svensk och norsk forskning knappast räkna med, att ordet *sal* förutom de ovan nämnda betydelserna också kunde ha utvecklat en sakral innebörd. Ett undantag utgör Jan Paul Strid (1999 s. 101), som med hänvisning till Kousgård Sørensen (1989) anser att man måste pröva, om inte *sal* i somliga namn som t.ex. *Uppsala* och *Sala* kan ha haft en innebörd 'sal för kultiska sammankomster; helgedom', liknande den som har antagits beträffande *hov*.

I Danmark är synen på *sal* annorlunda. John Kousgård Sørensen (1989 s. 13, 1992 s. 232) anser att *sal* i ortnamn åtminstone i Danmark och Norge kan ha betytt 'kulthus, helligdom'. Han nämner att det motsvarande ordet i fornsaxiskan kan ha betydelsen 'Götterhaus' (1992 s. 232). Thorsten Andersson (1992 s. 90) betraktar dock det tyska materialet annorlunda:

I fornhögtyskan möter *sal* som översättning av lat. *templum* [...], och i den lågtyska Heliandsdikten förekommer *seli*, följt av ett förtydligande tillägg, *helag hus godes*, en gång som beteckning för 'kyrka', svarande mot lat. *ecclesia* [...]. Dessa enstaka exempel på hur latinska beteckningar återgetts i forntyska språk tillåter oss emellertid inte att räkna med att *sal* i nordiska eller överhuvudtaget germanska språk har betytt 'helgedom' e.d.

Andersson (s. 90) framhåller emellertid, att detta inte hindrar att *sal* i sin mer allmänna betydelse också kan ha använts om kultbyggnader.

Bente Holmberg (2003 s. 49 f. m. hänv.) anser att en eventuell sakral innebörd i *sal* måste diskuteraras, inte minst mot bakgrund av att elementet ingår i namn som (Gamla) *Uppsala* och i det försvunna bynamnet *Sala*, till vilket (Gamla) *Uppsala* står i relation.

Bent Jørgensen räknar i sitt danska ortnamnslexikon från 2008 med att *sal* kan ha någon av betydelseorna 'hus af særlig art, stormandsgård, gudehus' (se DSt s. 243 f., art. Sahl, Salby, Sall, Salløv m.fl.).

I vårt sammanhang blir *sal* intressant, bl.a. eftersom det kan ingå i de tidigare nämnda *Odensala* i Jämtland och det norska **Óðins(s)alr* (i *Odenssall* 1345) i Nord-Trøndelag. Här är det dock som nämnt ej klart huruvida *sal* eller möjligen det ovan diskuterade **al* ingår (se för *Odensala* Vikstrand 1993 s. 56; jfr Hoel 1985, Holmberg 2003 s. 49). De av Bucht nämnda *Salom*-bebyggelserna innehåller däremot säkert ordet. Såsom namn på *-hem* är de minst för vikingatida; *hem*-namnen torde enligt SOL (s. 126, art. hem) i huvudsak vara från romersk järnålder och folkvandringstid. Tre av namnen finns i sydöstra Ångermanland: *Salom* (de Saleme 1314 avskr., Salem 1535, SOVn 1 s. 36) i Nora sn, *Salum* (i Salem 1489, SOVn 2 s. 61) i Torsåkers sn och *Salum* (Salöm 1535, Salim 1542–1599, SOVn 1 s. 85) i Ullångers sn. Vidare finns i Jämtland ett *Salom* (ij saleem 1394, salem, i saleems lægdæ 1450, Devine 2021 s. 55) i Hackås sn.

De ångermanländska *Salom/Salum* ligger centralt i sina socknar, nära kyrkan. I *Torsåker* finns förutom det teofora sockennamnet både ett *Hov* och ett *Harv* (se ovan) och i Nora gränsade *Salum* till *Höven*, som sannolikt är en sammansättning av *hov* och *vin* (se om *Höven* Nyman 2014 s. 185 ff. m. hänv.). I Ullånger är däremot veterligen inget sakralt namn känt. Bucht (i SOVn 1 s. 80) diskuterar visserligen om sockennamnet *Ullånger* (Vldanger 1316 avskr. 1344, jfr Vllangirs fiärden 1482, SOVn 1 s. 80) kan innehålla Ulls namn, men finner detta mindre troligt (se också SOL s. 348). *Salom* i Hackås ligger litet längre från kyrkan, vid vilken det finns en by *Hov*, men *Saloms* läge är likväl centralt i gammal bygd. Jag har tidigare uttryckt, att det såvitt jag kan bedöma inte har uppvisats några »starka indicier för att *sal* i mellannorrländska ortnamn skulle kunna ha en sakral färgning» (Nyman 2014 s. 203). Josefín Devine (2021 s. 58) hänvisar till Buchts resonemang i SOVn och finner det »frestande att sakligt

tolka namnet [*Salom* i Hackås] som att det syftar på en plats med en byggnad, vilken fyllt någon slags funktion i utövandet av makt och religion i förkristen tid». Hon stannar dock inte för denna tolkning utan låter problemet vänta på en djupare analys.

Kanske att arkeologin skulle kunna hjälpa oss att nå vidare, särskilt om *sal* här har avsett mer spektakulära byggnader såsom hallar eller kulthus, vilka väl borde ha kunnat lämna spår.

lund

Att heliga lunder spelat en viktig roll i förkristna sakrala sammanhang i Norden är väl känt (se Vikstrand 2001 s. 278 f.). Det är inte ovanligt att namn på *-lund* har ett gudomsnamn i förleden (se Vikstrand 2001 s. 274 f., 280). Ett ensamt norrländskt exempel på detta lämnar det ovan nämnda *Fröstland* (< Fröslund-) 'Frös (heliga) lund' i Bjärträ sn, Ångermanland. Den intressanta frågan är, vilka gamla icke-teofora namn innehållande *lund* som kan syfta på just heliga lunder. Och har *lund* rentav utvecklat en betydelse 'helig lund'?

Vikstrand har betonat att den heliga lunden är synnerligen väl betygd genom ortnamn i hela hans undersökningsområde. Enligt hans iakttagelser är det inte fråga om ett »exklusivt namnelement, knutet till särskilda sociala miljöer». Det tycks däremot finnas »en stark koppling mellan den sakrala lunden och den enskilda bebyggelsen» (Vikstrand 2001 s. 276). Detta tyder väl på att heliga lunder kan ha funnits litet varstans vid bebyggelser från förkristen tid. Vikstrand (s. 276) finner emellertid också exempel i materialet som pekar mot en »central och kollektiv kultplats», mer i linje med vad antika och medeltida författare meddelar.

I anslutning till Kousgård Sørensen tar Vikstrand (2001 s. 282 f.) upp frågan huruvida *lund*, som så ofta använts om just heliga lunder, med tiden utvecklat en lexikaliserad sakral betydelse vid sidan av den profana. Han diskuterar i anslutning till Staffan Nyström det förhållandet, att ett ord kan ha en annan betydelse som ortnamnelement än det har i det allmänna ordförrådet. Han kommer dock fram till att det likväl kan vara så, att *Lund*-namn endast ibland har sakral betydelse, men att det inte alls är endast i kombination med en sakral led som ortnamnelementet kan ha sakral syftning.

Staffan Fridell (2002 s. 757) uttrycker sig med större övertygelse:

We know from other sources and traditions that groves, especially oak groves, have been considered holy and the scene of cultic acts. It is probably true that in principle every pre-Christian place-name in *Lund*- or *-lund(a)* has a sacred reference, i.e. denotes a grove with a cultic function.

Fridell har sedermera förklarat sin tanke närmare. I en recension diskuterar han Krister Vasshus (2015, se nedan) uppsats om norska *lund*-namn och yttrar därvid:

Undertecknad har själv tidigare i olika sammanhang argumenterat för hypotesen att i princip alla ortnamn, som innehåller elementet *lund*, och som kan dateras till förkristen tid och lokaliseras till förkristen bygd, är sakrala, dvs. syftar på heliga lundar. Frågan hänger delvis samman med etymologin, där betydelsen 'liten skog, tråddunge' knappast är primär, eftersom ordet brukar antas vara avljudande till *land* och *linda*. (Fridell 2016 s. 176 f.)

Angående härledningen av det sårnordiska *lund* (urn. **lundiz*, fsv. *lunder*) anser Fridell (2021 s. 184), att ordet, som är besläktat med *land*, kanske haft grundbetydelsen »'öppen mark, öppen plats, glänta' som har utvecklats till 'träd som omger öppen plats'».

I NG synes man ha förtvivlat om möjligheten att kunna skilja de heliga lunderna från de profana. I NG Inl. (s. 66) sägs, att *lundr* är ett mycket vanligt ortnamnelement, men att peka ut någon säkert helig lund utöver dem, som omvittnas av teofora namn, bedöms knappast som möjligt. Detta är kanske inte överraskande, om den heliga lunden varit så allmänt förekommande som Vikstrands framställning ger anledning förmoda.

Vissa norska simplexnamn *Lund/Lunde* har emellertid sedermera tolkats sakralt på grund av sitt läge vid sockencentra. NSL (s. 296, art. Lund) uttrycker saken så: »Når gardsnamnet L[und] finst nær kyrkje eller kultstad [...] eller har gjeve namn til sokn eller bygd [...], er det truleg at det siktar til ein 'heilag lund' frå heiden tid.» Man betonar dock, att en sådan innebörd annars inte måste föreligga.

Krister Vasshus (2015) har undersökt namn av typen *Lund-*, *-lund* från Sør- och Vestlandet i Norge, norrut till och med Møre og Romsdal. Hans ställer upp kriterier för att avgöra huruvida ett namn kan betraktas som sakralt, och de faktorer, som han därvid tar hänsyn till, är närhet till tidigmedeltida kyrkplats, närhet till sakrala/sakralindicerande ortnamn, centralitet samt ålder, och han diskuterar även kritiskt sin metod (Vasshus 2015 s. 292 f.). Författaren resonerar försiktigt, och såvitt Fridells hypotes om ortnamnen innehållande *lund* stämmer, torde de sakrala namnen på Sør- och Vestlandet vara fler än Vasshus vågar anta.

Fylkena norr och öster om Møre og Romsdal, intressanta i vårt sammanhang, faller utanför Vasshus undersökningsområde. Utan en grundlig undersökning är det kanske förmätet att söka peka på sakrala *lund*-namn, men *Lund* (j Lundi 1327, NG 15 s. 228) i Egge sn och hd, Nord-Trøndelag, granngård till Egge, gården där kyrkan legat alltsedan medeltiden (NG 15 s. 227) förefaller intressant. Ca 2 km från gården Lund, i grannsocknen Solberg, Beitstaden (Beitstad) hd, ligger Melhus, 1345 belagt som *i Medalhusom i Odenssal* (Sand-

nes 1969 s. 63). Enligt Sandnes (s. 64) var *Oðins(s)alr* ett bygdenamn avseende Beitstad eller en del av den bygden.

Som nämnt ovan har ett ägomässigt samband förmodats mellan Nærøy (< Niarøey) gd, sn, hd i Nord-Trøndelag och *Lundring* (< **Lundareng*), den gård på fastlandet, där en ny kyrka byggdes sedan kyrkan på Nærøy förstörts (NG 15 s. 353 ff., 358). Ett med *Lundring* i det närmaste formellt identiskt *Lunderängen* finns på Norderön i Jämtland (se nedan) och kan kanske vara mer än en bestickande parallell.

Det finns vidare ett flertal gårdnamn *Lund* norr därom, i kustbandet i Nordlands fylke, men någon sakral miljö kring dessa kan jag vid en hastig undersökning utifrån NG och kartan inte finna. Men också de klart sakrala ortnamnen i Nordland, såsom *Godøy*, *Hov* m.fl., tycks uppträda glest och utan nämnvärda sakrala namnmiljöer.²⁸ Givetvis kan grundliga undersökningar nå andra resultat.

Per Vikstrand (1993 s. 49) nämner kort några namn på *Lund(-)* från Brunflo och Åre i Jämtland, vilka möjligen kunde vara sakrala.²⁹ Som det säkraste exemplet på ett sakralt *lund*-namn anför han *Lunderängen*, en liten enhet, troligen en gammal allmänning, mellan Hov och Prästbordet i Norderö sn. *Lunderängen* ligger centralt och skiljer ut sig såväl genom sitt topografiskt anslående läge som genom de ägomässiga förhållandena (se Vikstrand 1993 s. 49, 70 ff. m. hänv. och kartsnitt).

Bertil Flemström (1959 s. 106, 129 f.) anför från Medelpad två bynamn *Lunde*, ett i Timrå sn (i lundh 1535, MÄU s. 202) och ett i Tuna sn (i lunde 1451, MÄU s. 88), som han uppfattar som möjliga men ingalunda säkra sakrala namn. Stefan Brink (1990a s. 477) framhåller av dessa *Lunde* i Tuna, då byn är ovanligt fornlämningsrik. I Ångermanland finns åtminstone två gamla bynamn av denna typ, *Lunde* (Lundhe 1535, SOVn 1 s. 111) i Gudmundrå sn och *Lunne* (Lundhe 1535, SOVn 4 s. 29) i Arnäs sn. Torsten Bucht (i SOVn 1 s. 111) yttrar dock om det förstnämnda: »Ingen känd omständighet talar för att Lunde i hednisk tid varit en helig lund.» Vad beträffar *Lunne* diskuterar Bucht (i SOVn 4 s. 29) ingen sakral betydelse. Lunne har dock haft ett centralt läge nära Ström, där en viktig hamn och marknadsplats har funnits (SOVn 4 s. 33 f.). Även om landskapet på grund av landhöjningen ändrat sig mycket, förefaller Lunnes läge att ha varit såväl havsnära som centralt.

²⁸ På Knappplundsøya, den ö där gården Godøy ligger, finns vid Saltstraumen en gård *Knapplund* (aff knappalund efter 1440, AB s. 128, NG 16 s. 209).

²⁹ Enligt Bertil Flemström (1983 s. 41 f.) kunde *Lund* (j Lundh 1444) by, Hällesjö sn i Jämtland vara ett sakralt namn. Per Vikstrand (1993 s. 49) anser emellertid att detta *Lund* ligger utanför järnåldersbygden. Då ett vikingatida depåfynd av mynt gjorts på Prästbordet, granne till Lund, bör dock bygden räknas som järnåldersbygd (upplysning från Olof Holm; se Holm 2012 s. 178 tabell 4 med not 2).

åker

Åker 'odlad mark' utgör efterled i ett betydande antal teofora, och därmed säkert sakrala, namn i Norden. Även icke teofora distriktsnamn, i vilka elementet *åker* ingår, har räknats som sakrala, när ingen namnlåtande bebyggelse är känd. Man har då räknat med att namnet utgår från en helig åker vid distriktets samlingsplats. I Per Vikstrands mälardalska undersökningsområde finns ett starkt samband mellan namn på *åker* och den distriktsindelning i hundaren/skeppslag och socknar, som är känd från historisk tid. (Vikstrand 2001 s. 367 f., SOL s. 383 f., art. åker, Åker, Åkerbo härad, Åkers härad). Sakrala namn på *-akr* tycks i Norge vara typiska för Østlandet och Oppland (se Olsen 1915 s. 205 ff.).

Åker tycks inte ha någon framträdande roll i Trøndelag eller i norr därom belägna delar av Norge. Det finns där några bebyggelser med namnet *Åker* som verkar tämligen gamla. T.ex. finns en gård *Åker* (af akre 1440-tal, AB s. 87) i Dønnes sn och hd, på ön Dønna (NG 16 s. 108) i vad som verkar vara ett centralt läge. Magnus Olsen (1915 s. 211) betraktar emellertid detta namn som profant.

Åker är i vårt sammanhang ett intressant ortnamnelement, eftersom det är vanligt i namn på Södra Norrlands och Mellannorrlands kyrkplatser. Torsten Bucht (i SOVn 3 s. 55) har lagt märke till ett samband mellan kyrkor/prästgårdar i Ångermanland och ortnamn på *-åker*:

Namn på *-åker* stå i Ång[ermanland] ofta i förbindelse med kyrkor och ecklesiastika boställen eller beteckna byar nära dessa, t.ex. namnen på socknen *Torsåker* (SOVn 2: 56), prästboställena *Byåker* i Säbrå (SOVn 1: 68), *Västerhällan* och *Storåker* i Boteå samt byarna *Nordan-* och *Sunnanåker* i Ytterlännäs (SOVn 2: 9, 69 ff.).

Bucht (i SOVn 3 s. 55, SOVn 4 s. 84) nämner vidare *Näsåker*, en by nära kyrkan i Ådals-Lidens sn och *Bredåker* i Sidensjö sn.

Detta material kan jämföras med Stefan Brinks iakttagelser från Hälsingland, nämligen att bebyggelser med namn på *-åker*, ibland stelnade i typen *Åkre*, ofta ligger mycket centralt och inte sällan avser den by som är belägen närmast kyrkan. Brink nämner även ett *Åkre* i Arbrå sn, beläget som närmaste granne till en by med namnet *Hov*, ett namn som enligt Brink tyder på förkristen kult (Brink 1990a s. 470 m. hänv., karta s. 469).

Ortnamn som innehåller ett ord för 'helig' e.d. i bestämningsleden

Det finns ett stort antal ortnamn i Norden som innehåller ett ord för 'helig; helgd' i bestämningsleden; det normala ordet för detta är fvn. *heilagr*, fsv. *helagher*; i några namntyper kan även avledningar som fvn. *helgi*, fsv. *hælg*, *hælghe* uppträda. Då det är klart att ordet *helig* med avledningar haft en vidare betydelse än det nutida ordet, t.ex. 'skyddad, okränkbar, fredad' (se t.ex. Sandnes 1992 s. 16, 19) har man diskuterat vilka företeelser som egentligen inbegreps i 'helighet, helgd'; för en redovisning av detta se Vikstrand (2001 s. 226 ff.).

En spridd ortnamnstyp utgör önamn av typen *Helgö*, troligen återgående på ett *Helgh(a)ø* 'den heliga ön' eller 'ön där det råder helgd (fred)' (Calissendorff 1964, Andersson 1999 s. 286, Vikstrand 2001 s. 236 ff., 2004 s. 176).³⁰ Om dem uttalar SOL (s. 125) sammanfattande: »Dessa öar var avsatta för särskilda aktiviteter i samband med t.ex. varuutbyte, kult och sjöfart, och åtnjöt därigenom en särskild, fredad status.» I Sverige är Mälaron *Helgö* (*curiam nostram Helghø* 1287 [avseende en gård]), Ekerö sn, Färentuna hd, Uppland, den ryktbaraste lokalen, och där har omfattande utgrävningar påvisat »öns funktion som hantverks- och redistributionscentrum för metallprodukter» (SOL s. 125). Man har på *Helgö* funnit platser för kult såväl utomhus som inomhus liksom betydande spår av rituella aktiviteter (se t.ex. Zachrisson 2014 s. 102 ff.).

Det har inte i Sverige påvisats några exempel på typen *Helgö* norr om Hälsingland, landskapet söder om Medelpad, men i det nordliga Norge finns ett möjligt exempel i *Helgøya* (*Helgøø* 1567, NG 17 s. 174) ö, gd och sn i Karlsøy kommun, Troms (NG 17 s. 169, 174, Calissendorff 1964 s. 127 f., NSL s. 206). Ön bär även ett samiskt namn, *Áilu*, vilket enligt NSL (s. 206; se även NG 17 s. 174 m. hänv.) emellertid skulle motsvara ett fno. **Heiløy*. Samuli Aikio (2017 s. 26 f.) räknar namnet *Áilu* till dem som uttrycker 'helighet'. Förhållandet mellan de bägge betydelsemässigt snarlika namnen förefaller oklart.

På Magerøya i Finnmark finns ett *Helnes* (Helliness 1520, Helgenes 1567, NG 18 s. 170), Kjelvik hd, om vars härledning man i NG (a.st.) är osäker, och såväl utgångsformen **Helganes* som **Hellunes* föreslås. Emellertid kompletterar man i ett tillägg (NG 18 s. 364) med belägget i *Helganæsi* 1385. Därmed bör namnet verkligen vara »det nordligste af de talrige Exempler, som i vort Land haves paa Sammensætning med 'hellig'», vilket tveksamt uttalas på det första

³⁰ Mindre vanlig är en liktydig konstruktion med efterställt adjektiv, vilken uppvisas av t.ex. medeltidsformen *Eyin helga*, avseende *Helgøya* i Mjøsa i centrala Norge (NSL s. 206). Ett annat exempel på konstruktionen ger *Enhälga*, avseende en (halv)ö i Mälaronrådet, på vilken Trögds hd hade sin tingsplats, *Øbolund* (in *trøgbothing*, *habito apud villam ønahelghu*; de *ønnehelgho*; de *ønnehelghu* 1318, Calissendorff 1964 s. 133).

stället i NG 18 (s. 170). Helnes har haft en kyrka (NG 18 s. 168) och är nu känt för sin fyrplats. Bebyggelsen är belägen på nordspetsen av ett mycket stort näs på östra sidan av Magerøya. Formellt identiska är två namn i Nordland, *Helnes* (Helgenes 1567, NG 16 s. 356) i Hadsel sn och hd och *Helnes* (paa Helgenessz 1521, NRJ 2 s. 560, NG 16 s. 250) i Ledingen (Leiranger) sn, Steigen hd. I ett vidare nordiskt sammanhang kan också nämnas de tre danska *Helgenæs* (DSt s. 115), *Hellenæs* och *Helnæs* (DSt s. 116), som alla förklaras utifrån adjektivet da. *hellig* 'helig'; jfr också det svenska *Helgenäs* (SOL s. 125). Typen *Helgenes*, *Hælghanæs*, syftande på ett heligt/helgat näs är alltså vida spridd i Norden.³¹ Se härtill med fler exempel på ortnamn innehållande *helig* Vikstrand (2004 s. 176).

Vidare finns i Troms och Nordland ett antal mer eller mindre säkert belagda **Helgaland* (se NG 17 s. 74, NG 16 s. 238, 266, 280, 313). Ortnamn som uttrycker 'helighet' är inte något ovanligt i norra Norge. NG 16 (s. 221) anför vid diskussionen av *Helskog* i Nordland, som bedöms som sakralt, förutom *Helgø* och *Helgenes* även *Helgaa* som exempel på sakrala namntyper.³²

De ovannämnda, nordligt belägna ortnamnen framstår alla som svårdateerade. Vissa skulle kunna vara från kristen tid och t.ex. syfta på att ett kapell funnits på platsen. En tydligt förkristen namngrupp utgör dock enligt Peder Gammeltoft (2001) de norska ortnamnen på *-bólstaðr*. Gammeltoft (2001 s. 75) tidfäster dessa namn på såväl språkliga som kulturella grunder till en period från sent 700-tal till in på 1000-talet, och han kommer fram till att flertalet av namnen bildats under 800- och 900-talen. För kartor över namntypens utbredning i stort respektive i Norge, se Gammeltoft (2001 s. 15, 40). I Norge finns ett ganska betydande antal namn som kan härledas ur ett **Helgibólstaðr* (Gammeltoft 2001 s. 53 ff.). Denna namntyp sträcker sig norrut till Trøndelag, och i Nord-Trøndelag finns två exempel, *Helbostad* (Helboste 1559) i Høylandet sn samt *Helbostad* (Helgebostadt ca 1550) i Ås sn, och i Sør-Trøndelag finns *Helgebostad* (Helgabolstadh ca 1440) i Dolm sn.

Per Vikstrand (2001 s. 389, 394 f., båda m. hänv.) diskuterar den norska namngruppen samman med de svenska motsvarigheterna *Häljebolstad* (j helgabolstapum 1356) Västeråkers sn, Hagunda hd, Uppland och *Hällbostad* (Hälliebostada 1540) Södra Ny sn, Näs hd, Värmland. Han föreslår, att det inte är adjektivet *heilagr*, *helagher* i bestämd form mask. *helgi*, *hælghe*, som ingår i

³¹ Formellt sett skulle ett sådant namn kunna vara bildat till mansnamnet fvn. *Helgi*, fsv. *Hælghe* (Vikstrand 2004 s. 168), men personnamn tycks inte vara särskilt vanliga som förleder i namn på *-nes*, *-næs*. Att **helgi*, **hælghe* som beteckning för en kultfunktionär (se nedan) skulle ingå, förefaller inte sannolikt sakligt sett.

³² Vissa namn är sentida översättningar från samiskan. Det gäller t.ex. *Helligskogen*, avseende en fjällstuga m.m. i Skibotndalen, som enligt NSL (s. 208) är en översättning av samiskt *Basevuovdi*, som innehåller en förkortad genitiv av *bassi* 'heilag stad, offerstad' samt *vuovdi* 'skog; skogsdal'.

dessa namn, utan (genitiv av) ett substantiv fvn. **helgi*, fsv. **hælghe* m. 'den helige', 'den åt gudarna vigde', bildat till den bestämda formen och avseende en kultfunktionär.³³ Utgångsformen för ortnamnen bleve då **Helgabólstaðr* respektive **Hælgabolstadher*.

Vikstrand lägger fram sina tankar mycket försiktigt. Men om den senast skisserade härledningen är riktig, skulle ortnamnen av den ovan diskuterade typen **Helgibólstaðr*/**Helgabólstaðr* inte ha den – åtminstone för eftervärlden – obestämt sakrala innebörden 'den heliga bostaden', utan sakraliteten skulle ha klar anknytning till förkristen kult; se också Vikstrand 2004 (s. 176 f.).

En tydligt förkristen namntyp utgör vidare namnen på *-hem*. Namntypen betraktas som en av de äldsta, och majoriteten av namnen dateras till romersk järnålder och folkvandringstid, men namn av denna typ har kunnat bildas under lång tid. Namntypen anses dock vara i stort sett förvikingatida (se SOL s. 126). I det svenska Mellannorrland finns fyra namn på *-hem*, där adjektivet *helig* anses utgöra förleden, nämligen i sydöstra Ångermanland *Helgum* (Helghum 1535, SOVn 1 s. 71) i Säbrå sn, *Helgum* (Helgom 1542–1545, SOVn 1 s. 109) i Gudmundrå sn samt *Helgum* (Helgom 1543–1570, SOVn 3 s. 23), kyrkby i Helgums sn (Helghijöm 1535, SOVn 3 s. 22). I det sydliga grannlandskapet Medelpad finns *Häljom* (i helgym 1439, MÅU s. 80) i Njurunda sn. Tre av dessa namn avser odiskutabelt platser som av gammalt varit centrala, men ett av dessa, namnet *Helgum* centralt i Gudmundrå, har likväl föreslagits kunna vara uppkallat efter namnet i Säbrå (SOVn 1 s. 109). Det fjärde namnet, som avser kyrkbyn i Helgums sn, har också föreslagits vara uppkallat efter *Helgum* i Säbrå (SOVn 3 s. 23), något som enligt min uppfattning inte förefaller vara ett nödvändigt antagande (se Nyman 2010 s. 91 f., 2014 s. 199 f. med karta s. 200, SOL s. 125 f. art. *Helgum*, *hem*). Namnen har inga formellt identiska motsvarigheter i Sverige, men i Norge finns i Sogn og Fjordane gård- och sockennamnet *Helgheim* i Jølster hd och i Oppland gårdnamnet *Helgum* i Gran sn och hd (NG 12 s. 309 f., NG 4:2 s. 143 f., NSL s. 206 art. *Helgheim*). Per Vikstrand (2001 s. 333) jämför *Helgum*-namnen med det sörmländska *Viad* (jwiem 1407), såvitt detta betyder 'den heliga boplatsen' och inte 'boplatsen med helgedomen' (se SOL s. 360 art. *vi*, jfr s. 126 art. *hem*; om *vi* se även ovan). Om någon speciell funktion bakom de norrländska *Helgum*-namnen – alla centrala i sin bygd och i goda kommunikationslägen – skall här inte spekuleras. Se även Vikstrand 2004 (s. 176 f.).

Adjektivet *helig* har i sin urnordiska form **hailagaz* lånats in i samiskan och ingår i många samiska ortnamn, inte minst i namn på heliga fjäll, se NSL (s. 66 f. art. Áilegasjohka, Ájladde, Ájluokta), Korhonen & Anderson (2010

³³ Denna kultfunktionärsbeteckning skulle för övrigt vara ursprunget till mansnamnet fvn. *Helgi*, fsv. *Hælghe* (se Vikstrand 2001 s. 389 m. hänv.).

s. 24 art. ájlis), Aikio (2017 s. 25 ff. med karta s. 26 över nordsamiska ortnamn innehållande elementet). Samuli Aikio (2017 s. 26) upptar bland dessa ortnamn även det samiska *Áilu*, avseende det ovannämnda *Helgøya* (Helgø 1567, NG 17 s. 174, se även s. 196). Som ovan nämnt anser NSL, att de bägge namnen inte kan ha samma ursprung och menar att *Áilu* endast kan förklaras ur ett fornnorskt **Heiley*, en form som ansatts av Qvigstad (1893 s. 85 art. ai'lo). Varken Qvigstad eller Aikio diskuterar förhållandet mellan *Áilu* och belägget *Helgø* 1567.

Då namnen är så lika till såväl ljudskick som innebörd måste ett samband rimligen finnas. Kan ön av såväl samisktalande som germansktalande ha betraktats som i någon bemärkelse helig eller helgad och har denna helgd funnit sitt uttryck på båda språken?

Slutord

Den föregående framställningen syftade till att på grundval av tidigare forskning teckna en samlad bild av de nordiska (= nordgermanska) förkristna sakrala namnen i de nordligare delarna av Sverige och Norge. I Sverige är namn av denna typ inte betygade längre norrut än i landets geografiska mitt, i »Mellannorrland». På den norska sidan är de någorlunda fylligt representerade i Trøndelag, särskilt i Sør-Trøndelag. Norr om Trøndelag förekommer inga säkra teofora namn, men det finns en gles spridning av andra typer av sakrala namn längs Atlantkusten så långt norrut som i Troms och kanske också i Finnmarks fylke. Sakrala namn av nordgermansk typ är dock sällsynta i Norge norr om Trøndelag, och de är knutna till kusten.

En utbredningskarta över namn av den typ som ovan behandlats skulle visa en gles spridning med mycket stora vita områden i de norra delarna av Sverige och Norge. Men som ovan framgått måste bilden för att bli intressant kompletteras med sakrala samiska ortnamn. En samlad bild av dessa, av deras typer, karakteristika, liksom givetvis av deras utbredning, saknas ännu. En översikt av den art som jag i denna uppsats sökt göra, bleve verkligt intressant först under jämförelse med en samlad behandling av de sakrala ortnamnen av samisk typ. Här är behovet av en sammanfattande översikt starkt.

Litteratur

- AB = Aslak Bolts Jordebog. Fortegnelse over Jordegods og andre Herligheder tilhørende Erkebiskopsstolen i Nidaros ... udg. af P. A. Munch. 1852. Christiania.
- Ahlbäck, Olav, 1977: Österbottnisk medeltid. I: Svenska Österbottens historia I. Utg. av Svenska Österbottens landskapsförbund. Vasa. S. 45–56.
- Aikio, Samuli, 2017: Davvisámi báikenamat oktan čilgehusaiguin. Kárášjohka.
- Andersson, Thorsten, 1979: Eigennamen als erstes Glied nordischer Ortsnamen. Stamm- und Genitivkomposition. I: NoB 67. S. 123–146.
- 1986: Germanisch *Hof*–Hügel, Hof, Heiligtum. I: Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Hrsg. von Karl Hauck & al. Berlin–New York. S. 1–9.
- 1992: Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNA's sekstende symposium i Gilleleje 30.11–2.12.1990. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. (NORNA-rapporter 48.) S. 77–105.
- 1999: Helgö. Namenkundliches. I: RGA 14. S. 286.
- 2014: *Bergslagen* och andra områdesnamn på *-lag*. I: SaoS. S. 93–102.
- Bandle, Oskar, 1973: Die Gliederung des Nordgermanischen. Basel–Stuttgart. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.)
- 1997: Ortnamn och kulturgeografi i Norden. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk språkforskning 22.) S. 37–59.
- Bjorvand, Harald, 2019: *Mo* og *Frøland*. I: NN 36. S. 31–45.
- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Brink, Stefan, 1990a: Cult sites in Northern Sweden. I: Old Norse and Finnish religions and cultic place-names. Based on papers read at the symposium on Encounters between religions in Old Nordic times and on cultic place-names held at Åbo, Finland, on the 19th–21st of August 1987. Ed. by Tore Ahlbäck. Åbo. (Scripta Instituti Donneriani Aboensis 13.) S. 458–489.
- 1990b: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)
- Bucht, Torsten, 1966: Några ångermanländska ånamn. I: NoB 54. S. 141–155.
- Calissendorff, Karin, 1964: Helgö. I: NoB 52. S. 105–152.
- Edlund, Lars-Erik, 1995: Namn och dialekter. I: Norrländsk uppslagsbok. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen. Chefred.: Lars-Erik Edlund. 3. Umeå. S. 317–320.
- Elmevik, Lennart, 1995: *Härnevi* och *Friggeråker*. I: NoB 83. S. 67–77.
- 1997: Svenska ortnamn med förleden *Frö-*. I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 22.) S. 107–115.
- 1999: Gussjön. I: I hast hälsar... Festschrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999. Red.: Stig Isaksson & al. Lund. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 9.) S. 64–69.
- 2003a: *Freyr*, *Freyja* och *Freyfaxi*. I: SAS 21. S. 5–13.

- 2003b: Kan gudinnenamnet *Fröja* säkert spåras i norska ortnamn? I: NoB 91. S. 142 f.
- 2004: Till diskussionen om ett sakralt **al* i nordiska ortnamn. I: *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht*. Red.: Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin & New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 38–56.
- 2005: Till frågan om existensen av gudinnenamnet *Fröja* i norska ortnamn. I: NoB 93. S. 136–138.
- 2008: *Ludgo, Luggavi, Luggude härad – och Locknevi*. I: *Namn från land och stad*. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Red. av Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 37–46.
- 2012: De gamla gudar leva än – men hur är det med gudinnorna? Något om ortnamn och hednisk kult. I: *Kyrka, kultur, historia – en festskrift till Johnny Hagberg*. Red.: Markus Hagberg, Lena Maria Olsson & Sven-Erik Pernler. Skara. (Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie 69.) S. 119–128.
- Falck-Kjällquist, Birgit, 2014: Fjordnamnet *Gullmarn*. I: *Den heliga platsen* (se detta). S. 139–152.
- Flemström, Bertil, 1959: *Ortnamn i Medelpad. En översikt av Bertil Flemström*. I: *Medelpad – drag ur bygdens historia.Handledning för lärare i enhetsskolan*. Red.: Lisa Jansson & al. [Timrå]. S. 93–140.
- 1983: *Ortnamn i Jämtland*. Stockholm.
- Fridell, Staffan, 1999: *Öjaby*. I: *Runor och namn*. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999. Red. av Lennart Elmevik & Svante Strandberg (huvudred.) samt Eva Brylla, Mats Wahlberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 10.) S. 29–35.
- 2001: *Alböke och Arbelunda*. I: NoB 89. S. 95–100.
- 2002: The development of place-names from Ancient Nordic to Old Nordic. I: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages*. Ed. by Oskar Bandle (huvudred.), Kurt Braunmüller & al. 1. Berlin & New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22:1.) S. 753–761.
- 2004: *Ø(i)ar och Ø(i)a*. Två fornsvenska personnamn och en ljudutveckling. I: SAS 22. S. 29–41.
- 2016: Rec. av Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) I: NoB 104. S. 175–177.
- 2021: *Ordklok. Svenska ords släktskap och ursprung*. Stockholm.
- Gammeltoft, Peder, 2001: *The place-name element bólstaðr in the North Atlantic area*. Copenhagen. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 38.)
- Gjb = Erkebiskop Gautes jordebøger. I: *Olav Engelbrekts søns jordebog*. Register paa St. Olavs jorder forfattet under erkebiskop Olav Engelbrekts søn. Anhang: Erkebiskop Gautes jordebøger. Udg. af Norges Rigsarkiv ved Chr. Brinchmann & Johan Agerholt. 1926. Oslo. S. 113–128.
- Hald, Kristian, 1965: *Vore Stednavne*. 2. reviderede og forøgede Udg. København.
- Heide, Eldar, 2014: *Høgrgr* in Norwegian names of mountains and other natural features. I: NN 31. S. 7–51.

- Den heliga platsen = Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red.: Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Härnösand. (Skrifter i humaniora vid Mittuniversitetet 1.)
- Helleland, Botolv, 2002: Stadnamn og religionsskiftet. Ei problematisering med utgangspunkt i *Ullensvang*. I: NoB 90. S. 53–107.
- Hoel, Kåre, 1985: Huseby-garders gamle navn. Huseby – Tesal, Huseby – Odinssal, Huseby – Skiringssal. I: Institutt for namnegransking. Årsmelding. S. 119–132.
- Holm, Olof, 2012: Självvägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900–1500. Stockholm.
- Holmberg, Bente, 1986: Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. I: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. Red. af Vibeke Dalberg & Gillian Fellows-Jensen. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 27.) S. 109–127.
- 2003: Gudarnas platser. I: NoB 91. S. 35–57.
- Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala & København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)
- Karsten, T. E., 1921: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 1 Naturnamn. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 155.)
- 1923: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 2 Kulturnamn. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 171.)
- Korhonen, Olavi & Anderson, Hans, 2010: Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark. En liten bok om lulesamiska natur- och bebyggelsenamn vid gamla och moderna färdvägar i Lule lappmark, som är en del av *Sábme*, där Lapponia, Lapplands världsarv, ligger. Jokkmokk.
- Korslund, Frode, 2005: Kommentar til et bidrag av Lennart Elmevik. I: NoB 93. S. 135.
- Kousgård Sørensen, John, 1989: Om personnavne på -vi/-væ og den førkristne præstestand. Med nogle overvejelser over en omstridt passage i Glavendrup-stenens indskrift. I: Danske studier. S. 5–33.
- 1992: Haupttypen sakraler Ortsnamen Südskandinaviens. Mit einem Anhang zur Kartierung der exemplarisch erörterten Sakralnamen auf einer Faltafel. I: Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter. Bericht über das Colloquium vom 28. 11.–1. 12. 1988 in der Werner-Reimers-Stiftung, Bad Homburg. Hrsg. von Karl Hauck. Göttingen. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge. 200.) S. 228–240.
- Lindén, Bror, 1967: Näs och Näs. En studie rörande två besläktade ords användning och betydelser i ortnamn, särskilt på övredalskt område. I: NoB 55. S. 91–108.
- Lundgren, Magnus Fredrik, 1878: Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige. Göteborg. (Göteborgs kongl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Ny tidsföljd 16:7.)
- MÄU = Medelpads äldre urkunder. Utg. av Medelpads fornminnesförening [genom] Algot Hellbom. 1972. Sundsvall. (Det gamla Medelpad 8.)
- Naert, Aino, 1991: Finns det teofora ortnamn i Finland? I: Nordisk hedendom. Et symposium. Red. av Gro Steinsland & al. Odense. S. 245–259.
- Nes, Oddvar, 1970: Stadnamn som er laga til ei germansk stamme *streun-. Forskingshistorie og tolking. I: MoM. S. 1–25.

- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- 1911: Tiveden ock tibast. I: Fästskrift till H. F. Feilberg från nordiska språk- och folklivsforskare på 80-års-dagen den 6 augusti 1911. Utg. av Svenska landsmål, Maal og Minne (Bymaalslaget), Universitetsjubilæets Danske Samfund (Danske Studier). Stockholm, København & Kristiania. S. 273–284.
- NRJ = Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udg. for Det Norske historiske Kildeskriftsfond ved H. J. Huitfeldt-Kaas. 1–3. 1887–1905.
- Nyman, Eva, 2004: Das *s*-Suffix in nordischen Ortsnamen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 61–73.
- 2007: Några suffixavledda ortnamnstyper i Norden. Reflexioner utifrån spridningsbilderna. I: Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNA 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. Red. af Birgit Eggert, Bente Holmberg & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 171–190.
- 2010: Sekundäre Namenbildung oder Nachbenennung? Ein Problem bei der Beurteilung alter nordischer Ortsnamen. I: Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 7.–9. April 2010. Hrsg. von Lennart Elmevik & Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 112.) S. 79–94.
- 2014: Sakrala ortnamn i Mellannorrland. En översikt. I: Den heliga platsen (se detta). S. 179–209.
- 2018: *Mjönäs* i Älvsbacka socken och andra namn på *-näs* i Värmland. I: OUÅ. S. 81–90.
- Olsen, Magnus, 1905: Det gamle norske ønavn Njarðarlög. Christiania. (Christiania Videnskabs-selskabs forhandlinger for 1905. 5.)
- 1915: Hedenske kultminder i norske stedsnavne 1. Kristiania. (Videnskapselskabet skrifter 2. Hist.-filos. klasse 1914. 4.)
- Palm, David, 1937: Bynamn och bebyggelse i Attmar. I: Ålsta. Medelpads folkhögskolas elevförbunds årsskrift. S. 45–49.
- Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap serie B 2.)
- Qvigstad, J. K., 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania. (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1893. 1.)
- Rostvik, Allan, 1967: Har och harg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 44. Studier till en svensk ortnamnsatlas 11.)
- 1969: Ortnamnet *Harv*. I: NoB 57. S. 75–82.
- Rydving, Håkan, 1990: Ortnamn som religionshistoriskt källmaterial. I: NoB 78. S. 167–177.
- Rygh, Oluf, 1901: Gamle Personnavne i norske Stedsnavne. Efterladt Arbeide. [Utg. av Sophus Bugge & K. Rygh.] Kristiania.
- Sahlgren, Jöran, 1963: Vad våra ortnamn berättar. 2 uppl. Stockholm. (Studentföreningen Verdandis småskrifter 351.)
- 1950: Hednisk gudalära och nordiska ortnamn. Kritiska inlägg. I: NoB 38. S. 1–37.
- Sandnes, Jørn, 1964: Gno. *hørgr* i gardsnavn. I: MoM. S. 113–120.
- 1969: Öðinssalr i Trøndelag. I: MoM. S. 63–65.

- 1992: Norske stedsnavn og hedensk kultus. En vurdering av Magnus Olsens teorier i lys av nyere forskningsdebatt. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNA:s sekstende symposium i Gilleleje 30.11–2.12.1990. Red. av Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. (NORNA-rapporter 48.) S. 9–21.
- Strid, Jan Paul, 1981: Nären, Njärven och Njurhulten. Studier över en grupp svenska sjönamn och därmed samhöriga ord i nordiska språk. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology. New series 15.)
- 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. 2 uppl. Stockholm.
- Særheim, Inge, 2012: Sakrale stadnamn. I: NoB 100. S. 181–200.
- Vasshus, Krister SK, 2015: Ikkje-teofore stadnamn som inneheld *lund*. I: Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) S. 291–305.
- Wessén, Elias, 1921: Forntida gudsdyrkan i Östergötland. I: Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening. S. 85–147.
- Vikstrand, Per, 1993: Förkristna sakrala ortnamn i Jämtland. I: NoB 81. S. 49–84.
- 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- 2002: Sacral place-names in Scandinavia. I: Onoma 37. S. 121–143.
- 2004: Sakrale Namen. I: RGA 26. S. 167–179.
- 2017: Gudhem in Västergötland, Sweden. I: NoB 105. S. 15–37.
- Zachrisson, Torun, 2014: De heliga platsernas arkeologi – materiell kultur och miljöer i järnålderns Mellansverige. I: Den heliga platsen (se detta). S. 87–126

Summary

Sacral place-names of pre-Christian Nordic type in the northern parts of Norway and Sweden An attempt at an overview

Eva Nyman

In this article, the author seeks to outline an overall picture of the sacral place-names of pre-Christian Nordic (North Germanic) type in the northern parts of Norway and Sweden. She first addresses the theophoric names that appear there and discusses which deities are represented in these names. Furthermore, she discusses names that contain or may contain a word for ‘holy place’ or ‘cult place’. Finally, she addresses names containing a word for ‘holy’ or ‘sanctity’.

In Sweden, sacral place-names of the pre-Christian Nordic type do not appear further north than in the geographical centre of the country, in Jämtland and Ångermanland. On the Norwegian side, these names reach much further north. Sacral names are reasonably well represented in Trøndelag, especially in Sør-Trøndelag. North of Trøndelag no certain theophoric names occur, but there is a sparse distribution of other types of sacral names along the Atlantic coast as far north as in Troms and perhaps also

in Finnmark county. However, sacral names of North Germanic type are rare in the more northern parts of Norway; they are tied to the coast. The overview presented in the article offers comparative material for a discussion of Sami sacral place-names in Scandinavia. However, a summary overview of these is still a desideratum.